

Міністерство освіти та науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий інститут соціально-гуманітарного менеджменту
Кафедра філософії та культурного менеджменту

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня бакалавра
на тему «**Екзистенційні цінності в ситуації сучасної війни**»

Виконав студент 4 курсу, групи Пфл-41
напрямку підготовки 033 Філософія
ОПП Практична філософія: консалтинг та коучинг
Кітчак Назар Юрійович

Керівниця:

док. філос. наук, доц.

Петрушкевич Марія Стефанівна

Рецензент:

Острог, 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	1
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ	10
1.1. Екзистенційні цінності у контексті філософської традиції	10
1.2. Концептуалізація екзистенційних цінностей у кризових умовах	19
Висновок до Розділу 1	23
РОЗДІЛ 2. ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА ЯК КАТАЛІЗАТОР ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ ПИТАНЬ	26
2.1. Довоєнний період та його виклики	26
2.2. Ретроспектива на екзистенційні цінності в період Другої світової війни	29
2.3. Зміна ціннісних пріоритетів: фокус російсько-української війни	34
Висновок до Розділу 2	38
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНИХ ГРУП ТА ЇХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	40
3.1. Тил	40
3.2. Фронт.....	45
3.3. Еміграція	49
Висновок до Розділу 3	52
ВИСНОВОКИ	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	57

ВСТУП

Обґрунтування актуальності теми дослідження

Сучасна повномасштабна російсько-українська війна стала не звичайним локальним збройним конфліктом – вона породила в суспільстві й кожній окремій людині екзистенційну кризу. Руйнація звичного побуту, загроза життю, страждання людської свободи, а також вимушені міграції та внутрішнє переміщення населення терміново змусили українців заново шукати відповіді на фундаментальні питання: у чому полягає сенс життя, за що варто боротися, як адаптувати власний світогляд до безпристрасної війни та як орієнтуватися новим набором цінностей у найскладніші моменти. Ці рішення наповнені екзистенційним тягарем – потребою знайти смисл у абсурдній ситуації, коли здається, що його там попросту не може бути.

Індивідуально війна породжує тяжкі психологічно-душевні наслідки – травми, втрату сенсу, хронічний стрес, тривожність, апатію та подібні стани. Однак, здебільшого саме кризові обставини стають каталізатором глибинної переоцінки екзистенційно-матеріальних цінностей. Здатність відроджувати смисл через творчість, взаємодопомогу, відданість ідеалам стає головним ресурсом подолання вищеписаних психологічних станів.

Водночас у глобальному просторі українська криза скеровує питання ціннісних орієнтирів також до світового співтовариства. Захист свободи та демократії перетворюється на екзистенційну проблематику не лише для України, але й для кожної країни, чиї інтереси невідворотно стикаються із авторитарними амбіціями країн, як от РФ.

Проблемна ситуація полягає в тому, що під вагою жорстокого конфлікту традиційні культурні й соціальні опори зазнали руйнівної трансформації, а новим системам координат ще не доводиться сформуватися через

непередбачуваність завтрашнього дня. У таких умовах завдання наукового вивчення механізмів трансформації екзистенційних цінностей стає вкрай важливим, адже розуміння цих процесів дасть змогу виявити проблемну ланку або ж тенденцію та на основі цього дозволить розробити ефективні психологічні, соціально-культурні та інформаційні стратегії підтримки різних груп населення.

Отже, докладне вивчення фундаментальних питань, а саме як і чому під час війни відбувається переоцінка життєвих орієнтирів, які психосоціальні та культурні чинники посилюють або ослаблюють екзистенційну стійкість – є не лише суто академічним інтересом, а й нагальною потребою в рамках практичної психології та філософії, культурної політики і інформаційної діяльності української влади. Це й становить суть та актуальність нашого дослідження.

Метою дослідження є з'ясування природи та механізму трансформації екзистенційних цінностей (свобода, смисл життя, відповідальність, солідарність, творча самореалізація) в умовах сучасної повномасштабної російсько-української війни на рівні різних соціальних груп українців (тил, фронт, еміграція).

Завдання кваліфікаційної роботи:

- Проаналізувати філософські засади екзистенціалізму у розрізі воєнних випробувань
- Концептуалізувати екзистенційні цінності у кризових умовах
- Описати історичний досвід зміни екзистенційних орієнтирів під час Другої світової війни, як прецедент сучасних трансформацій
- Виявити особливості ціннісних орієнтацій ключових соціальних груп під час російсько-української війни: цивільні в тилу, військові, внутрішньо переміщені особи, емігранти

Об'єктом дослідження стали екзистенційні цінності, як соціально-культурний феномен у контексті сучасної війни в Україні.

Предметом дослідження стали механізми формування й трансформації конкретних екзистенційних цінностей (свобода, смисл, вибір, відповідальність, творчість) під впливом воєнних умов у різних соціальних групах.

Аналіз стану наукової розробленості теми

Аналіз наукової розробленості екзистенційних аспектів російсько-української війни є важливим для осмислення глибинних питань людського буття, що набувають особливого значення в умовах тривалого конфлікту. Ця тема зберігає довгострокову актуальність, оскільки розкриває унікальні перспективи для розуміння травм/криз і пошуку стратегій їх подолання. Цінність таких досліджень полягає в об'єднанні теоретичного аналізу з практичними пропозиціями для відновлення психологічної та соціальної стійкості суспільства.

П. Петровський, досліджуючи «Соціально-психологічні детермінанти російсько-української війни як екзистенційного конфлікту» [1], показує, що сучасна російсько-українська війна – це не лише війна з використанням зброї й передових воєнних технологій, а насамперед смислова й символічна боротьба за цінності двох протилежних таборів. За висновками його роботи, теперішня війна потребує пари невід'ємних компонентів для перемоги у вигляді «концептуальної зброї» та єдності українського народу, що дозволить протистояти потугам ворога, спрямованих саме на викорінення екзистенційних засад українців. У іншій праці «Російсько-українська війна як екзистенційний конфлікт і проблеми його вирішення» [2] автор продовжує попередню лінію роздумів і пропонує думку, що завершення війни, опісля завершення безпосередніх військових дій, можливе лише на концептуальному рівні, адже війна початково розпочалася саме через ресентиментизм та патерналізм росіян, що, фактично, і сформувало такий антиекзистенційний характер їхнього суспільства. Таким чином, Петровський підкреслює, що перемога України залежить не лише від фізичної сили, а й від здатності відстояти свої цінності.

Переходячи до індивідуального досвіду війни, М. Петрушкевич у «Екзистенційних мотивах у наративах учасників російсько-української війни» [3] звернулася до екзистенційного підходу, як актуального інструменту осмислення воєнного досвіду, який загострює питання свободи, страху, самотності та відповідальності. Авторка описує людину, як унікальну духовну істоту, здатну до вільного вибору та ризику навіть в умовах загрози життю, що в такий спосіб утверджує її свободу, як драму існування. Для вивчення переживань учасників війни було застосовано наративний підхід, оскільки оповідь найкраще відображає світосприйняття, життєву позицію та рівень самосвідомості особистості про що початково говорив Поль Рікер. У межах дослідження також було проведено порівняльний аналіз позицій Альбера Камю, який у «Міфі про Сізіфа» досліджує абсурд і вартість життя перед лицем смерті, та концепції Віктора Франкла, спрямованої на пошук смислу через творчість, переживання цінностей і ставлення до неминучого. Інтерв'ю показали, що усвідомлення смертності може як паралізувати, так і спонукати до дій, а під час війни цінності зосереджуються не на матеріальному, а на міжлюдських зв'язках. М. Петрушкевич висновує, що наративна методологія допомагає структурувати ці екзистенційні виклики й підтверджує важливість свободи та відповідальності для утвердження життєвого сенсу.

На колективному рівні ці ідеї розвиває І. Карівець, досліджуючи «Деякі екзистенційні рефлексії про самовизначення в умовах війни» [4], показує, що повномасштабна агресія Росії проти України відроджує забуті екзистенційні цінності – свободу, як унікальний фундамент цінностей, поняття «межових ситуацій» (К. Ясперс) та боротьбу за смисл існування (А. Камю), які в мирний час були відсунуті у тінь загального добробуту. За висновками його роботи, у «межовій ситуації» війни індивід, прокинувшись від вибухів і маючи змогу негайно вступити до лав захисників, здійснює акт самовизначення, який конститутивно поєднує свободу з відповідальністю «не лише за себе, а за всіх людей» (Сартр). У другому розділі праці автор аналізує, як агресія Росії руйнує

традиційні форми солідарності, натомість формуючи нову спільноту – екзистенціальну республіку, яка на основі спільної долі та взаємодопомоги протистоїть імперській «порожнечі». Таким чином, І. Карівець доводить, що як індивідуальне, так і колективне самовизначення під час війни стає фундаментом оновленого світогляду, де свобода і відповідальність утворюють єдиний смисл існування й задають вектор подолання травматичного досвіду.

О. Шахова у своїй тезі «Екзистенція в умовах війни» [5] спирається на логотерапевтичний аналіз за Франклом. Авторка наголошує на важливості трьох шляхів знаходження сенсу, що їх визначив В. Франкл. По перше – це творча робота, по друге – це переживання цінностей і нарешті, по третє – це позиція до обставин життя, що ми не в силі змінити [5, с. 124]. О. Шахова вдало зазначає на тому, що перші два шляхи залишаються можливими за сприятливих обставин, але саме ставлення до неминучості деяких обставин – єдиний гарантований спосіб знайти і зберегти сенс у надзвичайно складних умовах. Особливо це стосується ситуації війни, коли перші два джерела часто недоступні або обмежені.

Творча реалізація виявляється менш доступною в тому розумінні, що через обставини війни люди змушені зводити всі зусилля до виконання необхідних завдань, що залишає мало енергії на додаткову творчість. Взяти, наприклад, українських військових на полі бою, що в більшості випадків не мають можливості займатися творчою діяльністю через перманентну загрозу їхньому життю і постійну заангажованість у виконання бойових завдань. Друга ж опція, а саме шлях переживань обмежений тим, що війна приносить руйнування й розлучає людей, чи то через вимушені переїзди, чи через смерть близьких та рідних, породжуючи переважно негативні емоції.

Висновуємо ми те, що саме третя позиція стає обов'язковою для збереження екзистенції в контексті війни.

Однак попри це дослідниця вдало демонструє думку в заключній частині, що навіть за таких несприятливих умов, варто випробовувати всі три шляхи: будучи творчими, люблячи та насолоджуючись красою і на сама кінець знаходячи сенс в непереборних ситуаціях [5].

Ю. Доброносова у своїй статті «Вибір як спосіб самоздійснення особистості у повсякденні війни» [6] досліджує, як російсько-українська війна, що бере початок з 2014 року і посилилася повномасштабним вторгненням у лютому 2022 році, формує екзистенційні виклики, які загострюють питання свободи, відповідальності та вибору. Авторка підкреслює, що війна не лише створює фізичні загрози, а й стає полем для філософського осмислення людського існування, де вибір виступає ключовим механізмом самоздійснення особистості. Вона зазначає, що: «Екзистенційна специфіка війни зумовлює потребу в розвитку річищ української філософії і міждисциплінарних студій...» [6, с. 34], – акцентуючи увагу на необхідності глибшого розуміння цих процесів у контексті сучасних реалій. Також дослідниця наголошує, що вибір є фундаментальним аспектом людського буття, який дозволяє особистості творити себе навіть в умовах війни. Посилаючись на Віктора Франкла, вона цитує: «...все можна відібрати в людини, залишається остання свобода – власний шлях і вибір особистого ставлення перед сукупністю обставин» [6, с. 35]. Ця ідея підкреслює, що у воєнний час, коли зовнішні обставини обмежують можливості, внутрішня свобода вибору стає вирішальною для збереження людської гідності та сенсу існування. Авторка показує, що через вибір людина актуалізує свої ціннісні орієнтації, що набуває особливої ваги в екстремальних умовах.

Ще одним важливим аспектом дослідження є аналіз ролі медіа у формуванні вибору за таких обставин. Ю. Доброносова зазначає: «Повсякдення російсько-української війни конституюється в часи тотальної медіатизації культури...» [6, с. 37]. Медіатизовані взаємодії впливають на сприйняття подій, формуючи своєрідний контекст, у якому особистість здійснює свої рішення. Це робить вибір не лише індивідуальним актом, а й процесом, що залежить від

інформаційного поля, яке може як розширювати, так і обмежувати свободу дій. У цьому сенсі війна стає не лише фізичним, а й символічним полем боротьби за ідентичність і цінності.

На завершення Ю. Доброносова висновує, що філософське та міждисциплінарне осмислення вибору у воєнний час дозволяє розглядати його як універсальний феномен людського існування [6, с. 38]. Таким чином, стаття Ю. Доброносової пропонує цілісний погляд на вибір як багатогранний процес, що поєднує екзистенційні, комунікативні та ціннісні виміри, і підкреслює його значення для особистості в умовах російсько-української війни.

Розглянуті дослідження демонструють, що екзистенційна філософія є потужним інструментом для аналізу російсько-української війни, розкриваючи її глибинні смислові та символічні виміри. Кожен із авторів підкреслює, що війна загострює ключові екзистенційні питання – свободу, відповідальність, сенс існування та вибір, які стають визначальними як для індивідуального, так і для колективного досвіду. П. Петровський [1, 2] акцентує на концептуальній боротьбі, М. Петрушкевич [3] – на осмисленні особистих переживань, І. Карівець [4] – на формуванні нової спільноти, О. Шахова [5] – на пошуку сенсу в обмежених умовах, а Ю. Доброносова [6] – на ролі вибору та медіа. Ці праці відкривають перспективи для подальших досліджень, зокрема щодо впливу війни на формування національної ідентичності та стратегій подолання її психологічних і соціальних наслідків.

Методологічна база

Методологічна база дослідження ґрунтується на міждисциплінарному поєднанні філософських, психологічних та культурологічних підходів, що дозволяють всебічно осмислити трансформацію екзистенційних цінностей у ситуації сучасної війни. В основі дослідження лежить екзистенціальна парадигма, яка акцентує увагу на феноменах свободи, відповідальності, смислу,

вибору та автентичності в умовах граничних (межових) ситуацій, зокрема війни.

У роботі застосовано такі основні методи:

- Герменевтичний метод – використовується для інтерпретації філософських концепцій (К'єркегор, Гайдеггер, Сартр, Камю, Франкл, Ясперс) та для аналізу особистісного досвіду учасників війни через тексти, інтерв'ю та наративи, що дозволяє виявити екзистенційну структуру переживань.
- Наративний аналіз – спрямований на дослідження, як особистості структурують власний досвід війни у вигляді оповідей, через які конструюється ідентичність, виявляються життєві орієнтири та смислотворення. Цей метод базується на філософії П. Рікера та логотерапевтичному підході В. Франкла.
- Феноменологічний метод – дозволяє вивчити внутрішній досвід людини в умовах кризи, сконцентрувавшись на переживанні страху, тривоги, провини, абсурду, свободи та надії.
- Порівняльно-історичний метод – використовується для зіставлення змін екзистенційних цінностей у період Другої світової війни та сучасної російсько-української війни, що дозволяє виявити як сталі, так і нові смислові матриці.
- Контекстуальний аналіз – застосовується для вивчення впливу соціальних, політичних і культурних чинників на трансформацію цінностей у різних соціальних групах (тил, фронт, еміграція), а також у просторі мас-медіа.

Сукупність застосованих методів дозволяє не лише виявити змістовні особливості екзистенційних цінностей в умовах війни, а й осмислити механізми їх трансформації на особистісному й колективному рівнях, інтегруючи філософське осмислення з емпіричним аналізом досвіду.

Новизна та значення роботи

Теоретичним значенням стала перевірка та розширення загальної екзистенціалістської парадигми через призму теперішнього досвіду війни. У роботі поєднано філософсько-теоретичні і глибинно-емпіричні підходи, які охоплюють усі ключові соціальні групи в межах цього дослідження.

Апробація результатів дослідження

Основні положення розділу 3.3. Еміграція кваліфікаційної роботи були апробовані на XXIX науковій викладацько-студентській конференції «Дні науки» 13-17 травня 2024, тема доповіді «Світоглядно-психологічні характеристики українських емігрантів: контекст російсько-української війни».

Структура дослідження

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, які поділяються на відповідні підрозділи, висновків та списку використаних джерел. Список використаних джерел містить 68 найменувань; загальна кількість сторінок – 68; основний текст – 56 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Екзистенційні цінності у контексті філософської традиції

Екзистенціалізм за визначенням Стенфордської енциклопедії філософії є інтелектуальним рухом, що зародився у Франції в 1950-их роках, обумовлений низкою історичних подій того часу, які безпосередньо пов'язані з Другою світовою війною [7]. У класичній екзистенційній філософії ключовими вважаються цінності свободи, відповідальності, автентичності, діалогічності та смислу, що розкриваються через призму індивідуального досвіду. Тим самим екзистенціалізм, як течія, опозиціонує метафізичному підходові в філософії [7], який не міг, як влучно зазначено Н. Поліщук: «...забезпечити інтелектуальний інструментарій для досягнення людини як окремішньої неповторної істоти, що зіштовхується зі своїми не менш неповторними проблемами в історично й життєво індивідуалізованих ситуаціях» [8], особливо за умов безглуздої та тотальної війни.

Хоча безпосереднього формування екзистенціалізму слід очікувати, як зазначалося раніше, в середині 20 століття, його методологічні витoki сягають першої половини 19 ст. Одним із найвпливовіших попередників класичного екзистенціалізму був данський філософ Сьорен К'єркегор (1813-1855), творчість якого була зосереджена на проблемі індивідуального суб'єктивізму через призму релігійного сприйняття. Своїм доробком філософ фактично заперечив школу ідеалістично спрямованих німецьких класиків, зокрема спрямував свою критику на Г. В. Ф. Гегеля, в системі якого, за словами данця, людина втрачала власну унікальність стаючи лише черговим кроком у вічній ході світового розвитку [7]. У праці 1843 року «Страх і тремтіння» [8] К'єркегор вводить поняття «стрибка віри», як моменту, коли індивід долає стадію конфлікту естетичного та етичного

відкидаючи раціональність і входить у відносини з Богом, водночас з допомогою такого способу заново віднаходячи власне «Я», що також супроводжуються страхом через непередбачуваність волі Абсолюта [10]. К'єркегор трактує суб'єктивну істину, як єдину «найвищу форму досяжної істини» підкреслюючи, що справжнє пізнання постає через безпосередній досвід, а не через призму абстрактних систем [7].

Наприкінці 19 століття з'являється інший «попередник» екзистенціалізму – німецький філософ Фрідріх Ніцше (1844-1900), який у працях 1870-1880-их років поставив під сумнів традиційну мораль і релігійні підвалини європейської культури [11]. Центральною для Ніцше стала концепція «волі до влади», що розумілася ним не лише в сенсі прагнення подолання кризи конформістських норм, але й в сенсі реалізації потенції справжнього себе, що також дозволяє відкрити нові горизонти самоідентифікації [11]. Паралельно в «Так говорив Заратустра» [12] він розвинув ідею «надлюдини» – постійного самоперевершення через творчу волю, що знову ж таки чітко демонструє спрямування філософії німецького автора на індивідуальність. У своєму афористичному трактаті «Весела наука» 1882 року [13], насамперед у розділі 125 «Божевільний», Ніцше зобразив провідника з ліхтарем, який на площі кричить «Ми вбили Бога!», тим самим символічно констатуючи кінець авторитету християнських догм і вказуючи на те, що після падіння цієї моральної опори Європа опинилася в стані глибокого морального вакууму, що потребує термінового переосмислення традиційних цінностей [14].

Сьорен К'єркегор і Фрідріх Ніцше, виступивши на зламі 19 століття, здійснили корінний поворот західної філософії від абстрактних метафізичних систем до безпосереднього внутрішнього досвіду, підкресливши свободу вибору й відповідальність індивіда, як основу пізнання й самоствердження [7]. Ідеї «стрибка віри» та «смерті Бога» посприяли критичній переоцінці традиційних цінностей і заклали методологічні підвалини автентичності, свободи та пошуку смислу, які стали серцевиною екзистенціалізму 20 ст. У подальшому спадщина

К'єркегора й Ніцше отримала новий імпульс у працях Гайдеггера, Сартра та Камю, які розширили ці ідеї, вводячи поняття абсурду та колективної відповідальності як невід'ємних аспектів людського існування.

У другій половині 20 ст. ідеї про свободу, автентичність і відповідальність індивіда вийшли на перше місце завдяки працям німецького філософа Мартіна Гайдеггера. У своїй основоположній книзі «Буття і час» 1927 року він вводить поняття дазайну (Dasein) – «буття-тут» або «буття-зараз». Дазайн, за Гайдеггером, означає, що людина:

- усвідомлює власну смертність не як абстрактну чи чужу їй ідею, а як невідворотний, особистий факт;

- приймає цей факт не в паралізуючому страху, а як імпульс відповідально формувати своє подальше життя.

Як ми бачимо, за Гайдеггером, автентичність дазайн розкривається через усвідомлення особою конечності власного існування, що в свою чергу мобілізує екзистенційну тривогу (Angst), яка спонукає індивіда відповідально формувати своє життя і уникати байдужого існування в інструментальному світі для людини (Das man) [15]. Також автором означено термін закинутості в світ (Geworfenheit), що передбачає, що людина завжди опиняється в детермінованому часі й історичних обставинах, які вона не має змоги покинути [15]. Таким чином Гайдеггер підкреслює, що свобода в формі дазайн, полягає в усвідомленні власної історичності та в здатності взяти на себе відповідальність за свій життєвий проєкт [7].

Жан-Поль Сартр, один з головних представників французького екзистенціалізму, акцентує увагу на тезі «існування визначає сутність», тобто на тому, що сам суб'єкт творить своє «Я» через вибір і дію [9]. За Сартром, ідентичність особистості не закладена апріорі ні природою, ні культурою – вона формується в процесі життя. Унаслідок цього минулі події поза волею суб'єкта

«не мають іншого значення, ніж те, що їм надає сам суб'єкт» у рамках власного проєкту буття [16].

Н. Поліщук влучно передає думку філософа про людину, яка водночас є «...руйнівником і невичерпним джерелом свободи» та приречена «...обирати й переобирати себе, щоб не уникати рішучої відповідальності перед собою й іншими...» [9].

У таких умовах відмова від свободи спричинює постійний внутрішній дискомфорт – «муки свободи», коли людина щоразу змушена знову й знову робити свій вибір і формувати власну автентичність [9]. Таким чином, у Сартра свобода, відповідальність і автентичність нерозривно поєднані, адже суспільних чи божественних цінностей, які існували б поза нашим вибором, немає, а сенс життя створюється самою людиною через її фактичні дії [9].

Альбер Камю, хоча й заперечував зарахування себе до когорти екзистенціалістів, також доклав зусиль до рішення проблем цього історичного періоду, але через розуміння понять абсурду та бунту. Рональд Аронсон у своїй статті про французького філософа чітко зазначає, що його філософія обертається навколо безрезультатного пошуку сенсу в світі, де його не існує апріорі: «Ця парадоксальна ситуація між нашим поривом ставити граничні питання і неможливістю отримати на них адекватну відповідь і є тим, що Камю називає абсурдом» [17]. Символічним описом цієї ідеї стає грецький міф про Сізіфа, що безкінечно штовхає камінь вгору, лише щоб побачити, як він знову і знову врешті скочується вниз не зважаючи на попередньо пройдений шлях, аби відразу заново починати робити те ж саме [17].

Роблячи висновок можна сказати, що «життя абсурдне», адже шукати сенс там, де його немає, так само абсурдно, як сподіватися на продовження буття після смерті, що пропонують нам більшість релігій в тій чи іншій формі [17]. У цій ситуації Камю відкидає два, на перший погляд, логічних способи вирішення цієї проблеми: самогубство й «уявну надію», бо сам вживає термін «надія», як

віру в позаземне життя, в непояснювану і вищу причину його існування, що лежить поза нами [17].

«Сподівання на інше життя, яке маєш 'zasлужити', або шахрайство тих, котрі живуть не задля самого життя, а задля якоїсь великої ідеї, яка перевершує життя, підносить його, надає йому сенсу і зраджує його» [18, с. 15].

У підсумку Камю пропонує третій шлях – «жити без втечі й із гідністю», у постійному бунті та усвідомленому несприйнятті абсурду [17]. Філософ радить зустріти абсурд зі спротивом і зберігати життя, ясність думок і глибоке усвідомлення своєї смертності, адже смерть – це найбільш очевидна абсурдність [17]. Узагальнюючи, цінності Камю – це відмова від фальшивої надії та стійкий бунт перед безглуздістю, що є шляхом, який робить життя вартим переживань попри відсутню на це об'єктивну причину.

Зовсім іншою постановкою проблеми оперує німецько-австрійський філософ Мартін Бубер. Його «діалогічна філософія» концентрує увагу не на індивідуальній свободі, а на сутнісному зв'язку між «Я» та «Іншим». У праці «Я – Ти» Бубер розрізняє два способи ставлення: відношення «Я-Воно», коли особа трактує інших через усвідомлення свого об'єктного становища по відношенню до іншого суб'єкта і «Я-Ти», що є діалогічним зіткненням суб'єктів, як рівних між собою учасників [19]. Бубер доводить, що справжня автентичність і смисл буття народжуються не з ізольованої внутрішності, а з діалогу, який відкриває в людях живі джерела духовності й моралі. Іншими словами, справжня зустріч «Я-Ти» визнає іншого, як унікальне буття і визнає його свободу, не зводячи його до поняття об'єкту. У такому діалозі кожне «Я» ніколи не існує само по собі, а тільки у взаємозв'язку з «Ти» [19]. Бубер пояснює, що в діалозі «Я-Ти» ми не лише зустрічаємо іншу людину, а також усвідомлюємо присутність «Вічного Ти» – божественного співрозмовника, що відкриває трансцендентний вимір та вихід за межі повсякденного. За Бубером автентичність означає бути щирим і відкритим у стосунках з іншою людиною – проявляти любов і довіру, а трансцендентність, як досвід зустрічі з «Вічним Ти» в цілеспрямованому діалозі.

Найважливіші цінності за Бубером – це діалогічність буття, взаємна відповідальність і здатність сподіватися, які реалізуються в глибоких міжособистісних зв'язках, де людина існує не ізольовано, а в партнерстві між собою [19].

В екзистенційній європейській традиції важливе місце посів й християнський екзистенціалізм, яскравим представником якого став Габріеля Марселя. Марсель визначав свою позицію, як неосократичний екзистенціаліст, головними сферами його інтересу були феноменологія людського існування, метафізика дійсності та етика. Він наголошував, що сенс буття людини розкривається через пошук філософської рефлексії, зверненої до конкретної людської ситуації, яка відкриває доступ до метафізичної реальності [20]. Він вважав, що світ є «зламаним» і тому людина має зустріти не розв'язні проблеми, а «таємниці», які торкаються самої суті буття. Ось як автор висловлюється про це в праці «Бути і мати»: «Проблема є чимось, на що ми наштовхуємось, що загороджує наш шлях. Вона уся переді мною. І навпаки, таїнство є чимось, у що я заангажований, тобто до чого, врешті-решт, причетний, але котре зовсім не лежить переді мною» [22, с. 95].

Марсель запроваджує поняття «першої рефлексії» або логічного аналізу та «другої рефлексії» – цензування людського досвіду, акцентуючи, що мислення мусить перейти до синтезу нових значень [21]. Особливо марселіанськими є ідеї доступності та недоступності: істинно людські стосунки будуються на любові, надії і вірності – саме вони ілюструють готовність віддати себе іншому, що і є доступністю, тоді як гординя або недоступність, не дозволяє встановити правдиві стосунки [21]. У стосунках люблячого «Я» і «Ти» проявляється наявність любові та довіри. Лише у відкритості до іншого можлива справжня комунікація. Значущим є також досвід надії, адже коли ми говоримо, що «надіємося», то насправді «ми і є надія» [21]. Надія в його розумінні – це не просто очікування чогось конкретного, а внутрішня віра, «останній гарант вірності», що «дозволяє мені не відчаюватись і продовжувати творити себе» [21]. Надія виходить за межі раціональних уявлень про майбутнє і тримає суб'єкта у

зв'язку з дещо більшим, допомагаючи тримати відкритою себе у відношенні до невідомого.

В сукупності, екзистенційні цінності Марселя – це любов, довіра, надія та готовність до діалогу з іншим, що виникає в людському контексті, як переживання спільності й відкритості, безпосередньо впливаючи на автентичність буття.

Поль Рікер розробив герменевтичний напрямок, органічно поєднавши екзистенціалізм з філософією тлумачення. Для Рікера цінності свободи й відповідальності виражаються крізь розуміння особистості через призму наративності. Філософ демонструє, що завжди існує розрив між тим, ким ми є для себе, і тим, ким виступаємо в самій дії [23]. Він пропонує бачити ідентичність, як наративну – тобто як ту історію, яку людина розповідає про своє життя або яку про неї розповідають інші [23]. На питання «Хто я є?» можна відповісти через власний життєпис, і саме через це суб'єктність набуває сенсу. П. Рікер підкреслює, що людина є відповідальною за свої вчинки, але водночас її «Я» ніколи не є цілком осяжним самому собі.

За Рікером свобода завжди обмежена й залежить від обставин, бо наша воля завжди зустрічається з фактами й культурними рамками, що встановлюють її межі [23]. Свобода – це постійна напруга між тим, що ми вільні творити, і тим, що нам дано. Саме ця напруга робить свободу скінченною, але водночас підкреслює її цінність, адже кожен наш вчинок набуває особливого значення в конкретному соціокультурному контексті [23]. Смысл життя набуває значущим завдяки зусиллям інтерпретації та відповідальності – ми пристосовуємо й переказуємо світ завдяки мові, а саме її інструменту нарації.

Ми бачимо, як його концепція поєднує екзистенціальні цінності з етичними, бо «Я» постає тут не ізольованим, а «діючим і при цьому страждальним» суб'єктом, що діє, і водночас є об'єктом зовнішнього впливу, і може відтворювати себе в слові та відповідати за своє життя [23].

У розгортанні екзистенційних ідей Віктор Франкл зосереджував увагу на пошуку смислу життя та відповідальності особистості. Франкл показав, що навіть у найекстремальніших умовах страждання людина здатна знайти сенс, а відчуття відповідальності перед іншими визначає її життєву позицію. Особливо яскраво це представлено у його розповіді про в'язня, який, усвідомивши свою відповідальність перед дочкою та незавершеною науковою працею, адже: «Той, хто знає, навіщо жити, може витерпіти майже будь-яке як» [24, с. 94]. Тобто для Франкла переживання смислу не відокремлене від цінності іншої людини чи великої справи – воно якраз навпаки є рушієм духовного стійкості.

В. Франкл також стверджував думку, що сенс життя потенційно присутній за будь-яких умов: «Якщо можна знайти сенс навіть у страдданні, сенс життя існує за будь-яких умов, принаймні потенційно» [24, с.157]. Він показав, що старші люди, які пережили страждання: «Замість можливостей у майбутньому мають реальності в минулому. – ...здійснені вчинки, пережите кохання і, останнє, але від того не менш важливе – страждання, які вони витерпіли мужньо й гідно», – а молодь повинна радіти за них, адже їм відкритий їх «урожай», себто досвід життя [24, с. 157]. Таким чином центральною екзистенційною цінністю для Франкла є людська гідність і спроможність особистості наповнювати сенсом власне існування та чужі долі. Його концепція «волі до сенсу» протистоїть «екзистенціальному вакууму» і наголошує, що відповідальність перед ближніми – це ключ до збереження індивідуальності та внутрішньої свободи [24].

Карл Ясперс – це провідний представник німецької екзистенціальної школи, що зосереджувався на темах провини, відповідальності та межових ситуацій, «осьового часу». У післявоєнний період він підкреслив, що Німеччина має усвідомити свою відповідальність за злочини нацизму скоєних проти світу. Як наголошує Андрій Пикало, Ясперс вважав «провину» центральною етичною проблемою німецької нації, що гальмує її духовне відродження [25, с. 27]. Він вимагав глибинного морального та духовного осмислення минулого, поєднуючи

ідеї покарання винуватців з необхідністю внутрішнього оновлення кожного індивіда [25, с. 27].

Відповідно до Ясперса, провина має кілька різних форм. Він виокремлює чотири види провини, а саме:

- Кримінальна провина – персональна вина тих, хто безпосередньо здійснював злочини,
- Політична провина – відповідальність політиків і керівників режиму,
- Моральна провина – вина тих, хто мовчазно підтримував злочини з моральних чи соціальних причин,
- Метафізична провина – глибинне почуття відповідальності за будь-яке зло у світі.

Останній тип метафізичної провини стосується усвідомлення своєї причетності до загальної неправди й вимагає «...відповідальності за кожную неправильну й несправедливу дію у світі» [25, с. 29]. Для Ясперса саме моральна й метафізична провини мають вирішальне значення, адже вони виражають прагнення людини протистояти злу в собі та суспільстві [25].

У цьому сенсі екзистенційні цінності за Ясперсом пов'язані з персональною відповідальністю та смиренням. Внаслідок поразки у війні і загальної кризи, кожен німець мусив чесно оцінити своє життя, зрозуміти його сенс і скінченність, щоб переосмислити колишні ідеологічні ілюзії [25, с. 28]. Лише такий етичний самоаналіз, а саме відмова від націоналістичних міражів і признання власного «гріха» і є передумовою духовного оновлення нації [25, с. 30]. Ясперсові ідеї про відкриття істини у болісній ситуації підкреслюють, що справжні цінності народжуються через особистісний вибір і покаяння, а не через доктрини чи насильство.

Підсумовуючи, екзистенційні цінності виникли як відповідь на кризу метафізики та досвід війни й розвивалися від суб'єктивної істини К'єркегора та «стрибка віри» через критичну переоцінку моралі Ніцше з його «смертю Бога» і

«волею до влади», поглиблені уявленням Гайдеггера про дазайн, екзистенційну тривогу та історичність буття, і «існуванням» Сартра з нерозривним зв'язком свободи, відповідальності й автентичності. Абсурд і бунт у Камю вказують на необхідність гідного життя всупереч відсутності об'єктивного смислу, а діалогічність Бубера «Я–Ти» відкриває трансцендентний вимір зустрічі з «Вічним Ти». Християнські акценти Марселя: доступність, надія й довіра, – підтверджують глибину спільності й готовність до відкритості, тоді як Рікер демонструє наративну ідентичність і скінченну свободу в контексті фактичних обставин. Віктор Франкл у «Людині в пошуках справжнього сенсу» показав, що «воля до смислу» і відповідальність перед іншими здатні надати сенс навіть у стражданні та забезпечити внутрішню гідність, а Карл Ясперс наголосив на історичній і метафізичній провині німецького суспільства, як передумові духовного оновлення та усвідомлення відповідальності за загальні злочини [25].

Усі ці підходи, попри різноманіття, консолідують ключові екзистенційні цінності – свободу, відповідальність, автентичність, діалог, смисл, абсурд, надію, трансценденцію і історичну відповідальність, тим самим формуючи цілісне бачення саме на людську екзистенцію.

1.2. Концептуалізація екзистенційних цінностей у кризових умовах

У філософії екзистенціалізму криза розглядається не лише як суб'єктивний стан або збіг обставин, а передусім як переломний «межовий» (граничний) досвід, що ставить людину на межу буття. Згідно з Карлом Ясперсом, межева ситуація – це екстремальний життєвий момент (зокрема смерть, страждання, страх, почуття провини, напружена боротьба та т. п.), котрий ставить людину перед незаперечним фактом можливості її небуття, тобто властивістю смертності, яку не можливо досягнути розумом. У такій ситуації особистість звільняється від буденних умовностей і загальних правил, вперше постаючи

перед власним існуванням, як справжня екзистенція. Іншими словами, кризова подія руйнує звичний «світ-у-предметах» людини, пробуджуючи її самосвідомість і примушуючи гостро відчувати власну свободу. При цьому екзистенціалісти вказують, що вдало зазначила у своїй роботі М. Петрушкевич, що людина є «...унікальна духовна істота, яка здатна до вибору власної долі» [3, с. 10] і розуміється саме через поняття свободи. У кризовому становищі активізуються базові екзистенційні категорії – абсурд буття, страх, відчай, самотність, страждання, смерть [3].

Екзистенціалісти наголошують, що криза, пережита усвідомлено, відкриває перед людиною нові можливості самовизначення. З одного боку, особа опиняється перед загрозою втрати сенсу і базових цінностей – з іншого, саме в екстремальних обставинах виникає шанс переобрати чи перепідтвердити їх заново. Як писав Ролло Мей: «Свобода є метою розвитку особистості, і хоча ця свобода приносить з собою тривогу, саме через протистояння цій тривозі відкривається можливість свободи [26]. Тобто, зустрівши життєву кризу або так звану «тривогу існування», людина може вийти з неї оновленою, себто із глибшим усвідомленням власних цінностей, відповідно із кращим розумінням власної екзистенції. Представляючи цю перспективу, І. Ялом виділяє серед екзистенційних проблем найгостріші, а саме: неминучість смерті, екзистенційну свободу і відповідальність, самотність і відсутність вродженого сенсу [26]. На практиці це означає, що криза здатна паралізувати людину, але може й мобілізувати її до переосмислення власних життєвих орієнтирів. Чудовим прикладом цього слугуватиме вищезгадана робота М. Петрушкевич, де дослідниця зазначає, що в інтерв'ю учасники війни схарактеризували усвідомлення смерті як явище, що може «...як паралізувати, так і стимулювати до дій», а цінності за таких умов концентруються вже не на матеріальному рівні, а на міжлюдських зв'язках та солідарності [3]. Також не менш важливим буде доповнення того, що Мей запозичив у К'єркегора його визначення тривоги, як «загрозу стати нічим» [26], адже головною рисою поняття тривожності

порівняно із страхом є саме боязнь невідомого, чим і виступає смерть перед індивідом.

У тривалих критичних обставинах переформуються базові цінності через роздуми про сенс життя. В. Франкл, засновник логотерапії, виходив із тези, що «воля до сенсу» є первинною людською мотивацією. За його спостереженнями з концтабору, людина витримує найтяжчі випробування тоді, коли знаходить сенс навіть у стражданні. Франкл говорив, що найхарактернішим для людини феноменом є саме воля до сенсу [27]. Він вбачав три шляхи реалізації смислу: творча діяльність, переживання (зокрема в любові чи спогляданні краси) і суб'єктивне ставлення до неминучих страждань про що ми уже згадували в контексті розгляду роботи О. Шахової [5]. Оскільки кінець будь-якої життєвої ситуації наперед невідомий, криза випробувань ставить людину перед вибором: або втратити себе, або перетворити страждання на джерело смислу. За концепцією логотерапії, навіть у концтаборах, віднайдені цінності та відповідальність за свій вибір давали ув'язненим внутрішню свободу, незалежну від зовнішніх обставин [27].

Представники екзистенційної психології також аналізують, як подолання криз запускає ціннісні зміни. Ролло Мей вважав, що тривога супроводжує будь-яку кризу, але протистояння їй – це шлях до сили духу, самосвідомості і відповідальності [26]. Він визначив, що: «Тривога – це занепокоєння через загрозу певній цінності, котру індивід вважає необхідною для свого існування» [26], і зустріч із цією тривогою відкриває новий вибір і нові цінності. Ірвін Ялом, зі свого боку, наголошував на чотирьох «фундаментальних тривогах» людини: смерті, свободі, ізоляції, беззмістовності, – зіткнення з якими в умовах кризи змушує постати питання про справжні пріоритети. У кризі утилітарні цінності відходять на задній план, тоді як перше місце посідає свобода вибору, справедливість, довіра і людська близькість [3, 26].

Карл Роджерс, хоча й належав до гуманістів, також усвідомлював значущість кризових моментів. Він вважав, що людина має вроджену тенденцію до

актуалізації власного «Я» [28]. Тобто за Роджерсом, будь-яка криза може стати каталізатором самореалізації, якщо вона відбувається в атмосфері поваги та підтримки, то особистість цілеспрямовано рухається до більшої автентичності й повноти буття [28].

Вивчення сучасної війни через призму межових ситуацій опирається на наративну методологію: кожен учасник конфлікту створює історію свого життя, через яку виражає екзистенційні цінності і переживання [3]. За словами М. Петрушкевич, війна створює для людини простір, у якому екзистенційні питання загострюються до критичного рівня, тому саме екзистенційні категорії виступають маркерами саморозуміння себе в обставинах війни [3]. На першому плані в наративах воїнів, волонтерів та медиків постають абсурд і трагічність буття, страх і страждання поруч із темами свободи вибору, відповідальності та солідарності. При цьому, використовуючи ідею Поль Рікера про «наративну ідентичність», дослідниця відзначає, що особистість як би «створює себе» через розповідь про війну, вкладаючи у неї екзистенційні смисли [3]. Тобто розповіді учасників війни конструюють та актуалізують цілісну історію, що поєднує травматичний досвід із глибинними питаннями сенсу, свободи й відповідальності.

Повномасштабне вторгнення Росії демонструє, як екстремальний конфлікт радикально переорієнтовує цінності. Воєнна реальність в Україні породжує особливу екзистенційну напругу: руйнує звичний світ, загрожує свободі та життю громадян і тим самим ставить питання «чому» та «за що боротися» [3]. Як показують дослідження: «Російсько-українська війна актуалізує забуті екзистенційні ідеї вибору, ситуації, свободи, відповідальності, обов'язку, відповідальності в контексті індивідуального та колективного самовизначення» [4, с. 28]. В екстремальних умовах українці, фактично, постійно здійснюють акти самоусвідомлення – від вибору врятувати життя до жертви за інших, що поєднує індивідуальну свободу з почуттям глибокої відповідальності за соціум. При цьому війна, очевидно, виступає «межовою ситуацією», яка позбавляє від

щоденних турбот і виводить українців на рівень оновленого сенсу – це можна побачити з оповідей захисників та громадських діячів у роботі науковиці [4].

Узагальнюючи, варто сказати, що в умовах сучасної війни екзистенційні цінності зазнають глибокої трансформації: з одного боку, вони піддаються руйнівному впливу загрози та невизначеності, а з іншого ж переформатовуються і набувають нової глибини й стійкості завдяки усвідомленому вибору, переживанню кризи та пошуку смислу.

Висновок до Розділу 1

У першому розділі «Теоретико-методологічна основа дослідження» висвітлено два ключових напрями, які визначають майбутню емпіричну частину роботи: філософський аналіз екзистенційних цінностей та їх концептуалізацію в умовах воєнної кризи. Першим кроком стало з'ясування філософських витоків і методологічних засад екзистенціалізму, що формували розуміння свободи, відповідальності, смислу, автентичності та діалогічності в історіографічному контексті. Проаналізовано внесок Сьорена К'єркегора з його концепцією «стрибка віри» та наголосом на суб'єктивності істини, а також критику Гегелівської метафізики. Далі розглянуто радикальне заперечення традиційної моралі у Фрідріха Ніцше – «смерть Бога», «волю до влади» й ідею «надлюдини», як форми особистісного самовираження. Увагу звернуто на роботи Мартіна Гайдеггера, де через дазайн і «екзистенційну тривогу» показано, як свідомість власної скінченності мобілізує відповідальність за життя. Ж.-П. Сартр довів, що «існування перед сутністю» — це саме та ситуація, коли свобода безкінечних виборів супроводжується «муками вибору» й водночас формує автентичність. Альбер Камю доповнив картину через категорію абсурду й бунту, доводячи, що життя набуває цінності всупереч відсутності об'єктивного сенсу. Особливий акцент зроблено на діалогічній філософії Мартіна Бубера, де «Я–Ти»

протиставлено «Я–Воно», та на наративному підході Пола Рікера, який поєднав свободу з герменевтикою і підкреслив значення мовлення для самовизначення. Філософ екзистенціаліст Габріель Марсель та психотерапевт Віктор Франкл показали цінність любові, надії і «волі до смислу» навіть у ситуаціях крайнього страждання. Карл Ясперс наголосив на історичній та метафізичній провині, вказавши на необхідність відповідального переосмислення минулого. Таким чином, перше завдання – аналіз філософських засад екзистенціалізму у розрізі воєнних випробувань було виконано. Викладені концепції не лише окреслюють теоретичні джерела, а й показують, як центральні цінності екзистенціалізму (свобода, відповідальність, автентичність, смисл) резонують із досвідом війни.

Другим завданням стало концептуалізувати екзистенційні цінності в умовах кризи. Кризу визначено, як граничну «межову ситуацію», що руйнує усталений «світ-у-предметах» і примушує індивіда зіткнутися з екзистенційними викликами. За Ролло Меєм і Ірвіном Яломом свобода постає не абстрактною свободою волі, а такою, що протистоїть тривозі вибору. Логотерапія Франкла демонструє, як «воля до смислу» наповнює страждання значенням, перетворюючи кризу на можливість оновлення. Карл Роджерс додає до екзистенційного виміру перспективу самореалізації, бо у контексті прийняття та емпатичної підтримки з боку інших, навіть глибоко травматичний досвід може трансформуватися у шлях до автентичного самовираження й відповідальності за власне життя. Наративний, відповідно і феноменологічний підходи створюють цілісну рамку для аналізу досвіду війни, даючи змогу не лише простежити структури переживання межових ситуацій, а й виявити, як особи й спільноти надають їм смислу. Зосередження на унікальності досвіду, його інтерпретації та мовних практиках дозволяє проникнути в екзистенційний вимір буття у кризі. Ці підходи виступають не лише, як інструменти збору даних, а як способи наблизитись до розуміння того, як людська свідомість вибудовує ціннісні орієнтири в умовах руйнації та невизначеності, що має особливу значущість для вивчення внутрішнього життя особистості у воєнний час.

Отже, у першому розділі було з'ясовано природу трансформації екзистенційних цінностей у кризових умовах і закладено методологічну основу цього дослідження. Філософський аналіз і концептуалізація утворили теоретичне підґрунтя, яке слугуватиме опорою для подальшої роботи.

РОЗДІЛ 2. ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА ЯК КАТАЛІЗАТОР ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ ПИТАНЬ

2.1. Довоєнний період та його виклики

В розрізі теми кваліфікаційної роботи необхідно звернути увагу на те, що в довоєнний період системна пропаганда, зокрема радянська та пізніше російська, цілеспрямовано розмивала межі національної самоідентифікації українців.

У двадцятому столітті радянська пропаганда просуvala концепцію «радянської людини», де окремі національні елементи нівелювалися, а пізніше РФ наприкінці двадцятого та початку двадцять першого століття прагнула нав'язати всім екскленам союзу уніфіковану версію історії та культури, як єдиної правонаступниці СРСР з тим же набором цінностей та вектором розвитку. Така політика не могла не спричинити розмивання суб'єктивного почуття належності в українців, що все з меншою упередженістю протиставляли себе агресору. Отже одна з ключових екзистенційних цінностей, а конкретно національна автентичність, опинилася під загрозою.

У тезах доповіді «Розуміння національної ідеї українцями до початку повномасштабного вторгнення» [68] авторами були розвинули наступні положення щодо цього питання: передусім вони фіксують, що «Нація – це спільнота людей, об'єднаних низкою чинників, серед яких найважливішими є поняття етнокультурні та політико-правові» [29, с. 413-414]. У цьому визначенні слушно відзначено, що в трактуванні Ентоні Сміта немає поділу ознак на «об'єктивні» й «суб'єктивні». До перших належать мова, правові інституції та кордони, тоді як «суб'єктивні» включають почуття й ставлення людей до цих «об'єктивних» елементів. Відтак нація постає не лише як етнос, територія чи мова, але й як єдність індивідів, об'єднаних через своє ставлення до названих

ознак. Як вдало зазначили на цьому автори: «Фактично, національна ідея є справжнім синтезом «суб'єктивного» та «об'єктивного», коли ставлення та думки осіб щодо нагальних питань збігаються стаючи єдиною цілою потугою, яка має насправду об'єктивне вираження в емпатизуванні одне одному до міри формування суспільної групи носіїв цього наративу» [67, с. 360-361]. Далі думка підтверджується поглядом Світлани Бойко, яка вказує, що вибір у межах національної ідентичності є свідомо-раціональним рішенням, адже на відміну від етнічної ідентифікації, національна ідентичність формується під впливом зовнішніх чинників і виступає як ідейно-соціальний конструкт [30, с. 19].

Ю. Доброносова також приділяє увагу питанню зв'язку вибору з українською ідентичністю. Авторка стверджує, що: «Самоздійснення у повсякденні російсько-української війни нерідко пов'язане із вибором української ідентичності, що постає як екзистенційний вибір і часто означає вибір потенційно загроженої ідентичності, котра для країни-агресора є маркером особи як Іншого-Ворога» [6, с. 35]. У контексті війни цей вибір набуває екзистенційного значення, оскільки загроза існуванню змушує особистість усвідомлювати свою вразливість і визначати власну позицію. Таким чином, самоздійснення стає актом утвердження не лише індивідуального «Я», а й колективної належності, що є актуальним для розуміння сучасного українського досвіду.

З екзистенційної точки зору, коли втрачається чітка диференціація «Я» та «інший», страждає і самоідентифікація, і здатність до автентичного вибору. У таких умовах особистість переживає не лише кризу ідентичності, а й екзистенційну кризу відповідно, бо є позбавлена базових смислових опор. Натомість поява нав'язливих деструктивних цінностей призводить до внутрішньої розгубленості – втрати почуття власної унікальності та відповідальності за свою культуру. Б. Вальденфельс у своїй книзі «Топологія чужого» [31] описав явище чужинності, як такої, що актуалізує перед нами питання нашої ідентичності, адже лише при зіткненні з «чужим» ми маємо змогу

заново пізнати себе у цьому новому порівняльному контексті. Як раніше згадувалося, зокрема Гайдеггер описав поняття противільної «закинутості» у світ, що співвідноситься з поняттям «чужості» в тому розумінні, що на самому початку нашого життя світ представлений нам тотально чужим і в залежності від даного контексту (країни, мови, часу) ми формуємо власну ідентичність саме через інтерсуб'єктний стосунок із іншими носіями цих цінностей, що також раніше були «закинуті» в цю чужість.

Вдало зазначила на цьому З. В. Шевченко, кажучи, що: «Сам світ, в якому усвідомлює себе людина, від самого початку постає для неї не як «мій» чи «твій», а як «наш», а тому світ пізнають спочатку не суб'єктивно, а інтерсуб'єктивно» [32]. За Б. Вальденфельсом, «чужість» вимагає респондивності – тобто реагування, яке долає протиставлення між «чужістю» та «Я», адже заперечення чи відторгнення призводить до конфліктів на противагу конструктивному діалогові, необґрунтованої агресії та ізоляції, що ми і бачимо на прикладі російського суспільства, що, як вдало зазначив П. Петровський, має ознаки ресентиментизму та патерналізму [2], уникаючи відповідальності за власні вибори та дії.

Отже, в довоєнний період тотальна радянсько-російська пропаганда не лише розмивала чіткі межі «свій-чужий», а й підривала екзистенційну опору українців, витісняючи національну автентичність у користь уніфікованого імперського наративу. Проте усвідомлений вибір української ідентичності, особливо в умовах повномасштабної агресії є потужним актом спротиву: кожен жест на захист рідної мови, культури чи історичної пам'яті стає одночасно індивідуальним і колективним утвердженням «Ми», як спільноти екзистенційної відповідальності. Збереження національної ідентичності можливе лише за умов розвиненого міжособистісного діалогу та щирої взаємодії, коли кожен українець усвідомлено долучається до акту її збереження й розвитку. Лише так нація здатна не лише відстояти себе, а й створити непохитний фундамент для спільного майбутнього.

2.2. Ретроспектива на екзистенційні цінності в період Другої світової війни

У своїй суті Друга світова війна 1939-1945 років стала не лише надмасштабним збройним протистоянням, а й випробуванням межі людського буття. За різними оцінками на фронті і в тилу загинуло понад 60 мільйонів осіб, зокрема мільйони цивільних постраждали від Голокосту, штучних голодоморів та масових репресій. На території України, яка опинилася в епіцентрі бойових дій, наслідки війни були особливо катастрофічними: терор, руйнування міст і сіл, примусова мобілізація та депортації стали фоном, на якому людьми того періоду ставалися ключові екзистенційні питання – «Чому жити?», «За що боротися?» і «Хто я в цьому хаосі?».

Незалежно від обставин багато українців усвідомлювали вищу цінність людського життя й гідності – вони пам'ятали, що будь-який режим прагне зламати людину, тому не дозволяли йому цього зробити. Наприклад, у спогадах зв'язкової УПА описується безкорисне жертвне служіння великої сім'ї селян: «...поміж усіх труднощів, вони без жодного страху допомагали нам усім, чим могли, хоч самі жили неможливо...» [33, с. 178]. А в іншому епізоді повстанці відзначали готовність односельців не лише ховати їх у криївках, а й ділитися останнім шматком хліба: «Пізніше по можливості ми їм помагали, чим могли, — м'ясом, мукою й усім іншим. Давали їм і гроші. Це були чесні люди, і ми ніколи не боялися, що вони нас видадуть» [33, с. 188]. Ці свідчення підтверджують, що навіть у найскрутніші роки люди зберігали солідарність і внутрішню стійкість, вкладаючи в допомогу один одному глибоке усвідомлення власної гідності.

Також у СРСР за часів Сталіна концепція «Великої Вітчизняної війни» постала як новий консолідуючий міф, що замінив «Велику Жовтневу революцію» й об'єднав під «червоним прапором» усі радянські народи. Ось, що каже Р. Сербин: «З такою метою був вироблений совєтський міт "Великої

Вітчизняної війни". Він замінив "Велику Жовтневу революцію", як головний консолідуючий міт советської держави та об'єднуючий культ советського народу, і в цьому він був надзвичайно успішний» [34, с. 2]. Завдання полягало не в об'єктивному відтворенні хроніки боїв, а у формуванні «радянського подвигу», як універсального символу й легітимізації влади Кремля всупереч реальним людським втратам і трагедіям. Розвиває цю думку А. Філінюк, кажучи: «Внаслідок цього пріоритетне місце в них посіли «штабна», а не «окопна» правда, нашпиговані брехнею селекційно підібрані документи і матеріали, а на їх основі – профільтовані політичною цензурою та «вигідні» з позицій правлячої партії і влади факти і епізоди» [35]. Завдяки цим маніпуляціям екзистенційні цінності свободи, автентичності, відповідальності піддавалися системному тиску. В цьому контексті справжня природа війни відходила на задній план, а на перший ж виходив квазісенсова «боротьба за соціалізм». Замість усвідомленого вибору захищати власний дім і культуру, радянець усвідомлював себе частиною абстрактного «соціалістичного колективу».

На західних теренах діяли також позаорганізаційні загони українських партизан — незалежні від ОУН–УПА групи, які вели диверсійну боротьбу по всій окупованій території. У спогадах одного з учасників описано нічну операцію зі звільнення українських в'язнів із районної в'язниці. Для цього повстанці домовилися з місцевими шуцманам — допоміжною поліцією під німецькою жандармерією, — і зламали замок охоронної камери. Після успішного виходу з цієї операції ці невеликі загони остаточно розірвали будь-які зв'язки з німецькою владою, і, як писав один із повстанців: «...почалась відкрита збройна боротьба з окупантами України німцями, а відтак і з більшовиками...», а незмінним гаслом цієї боротьби стало: «Здобудеш Українську державу або згинеш у боротьбі за неї» [33, с. 18].

Водночас опір мав і особистісний вимір — навіть під тортурами націоналісти не відмовлялися від своїх переконань. Один з вояків УПА згадував, що на допиті постійно відмовлявся розголошувати відомості про підпільну організацію,

наголошуючи, що: «...це військова чи підпільна тайна і на такі питання я відмовлявся давати відповідь.» [33, с. 100]. Навіть у в'язниці він не відмовився від національного символу: ще влітку 1941 року, перебуваючи в міліції Дубна, він замовив у місцевого ювеліра виготовлення перстня зі срібної монети із викарбуваним тризубом і весь час носив його на лівому пальці, а коли під час допиту чекіст помітив цей герб, то: «...аж ахнув і кинувся зривати, так що мало з пальцем не вирвав, бо перстень досить туго знімався з пальця» [33, с. 100]. Ці приклади свідчать, що у найгірших обставинах людина змогла зберегти гідність і свободу, незламно тримаючись за духовні цінності.

Ще до початку війни радянська політика українізації 1930-их років, попри свою поверхневу гуманність, була механізмом залучення інтелігенції до пропаганди шляхом шантажу та погроз. Це мало створити ілюзію повної одноманітності, водночас готуючи ґрунт для масового насильства й подальшого залякування культурно-освітньої еліти. СРСР із нацистською Німеччиною в 1939 році за пактом Молотова-Ріббентропа в Бресті провели спільний парад, де молот і серп знаходився поряд із свастикою, що стало кульмінацією цих гібридних тактик – це стирало межу між «своїм» та «чужим» ще перед початком, власне, активних воєнних дій.

Під час війни церковне та освітнє життя в Україні зазнавало переслідувань з боку ідеологій нацистів і комуністів, але саме релігійні та культурні інституції залишалися опорою духовного спротиву. Підпільна Українська греко-католицька церква, наприклад, продовжувала таємні богослужіння і хрещення, підтримуючи віру в християнство навіть під ризиком бути викритими, арештованими й репресованими радянським режимом. Парафіяльні священники й матері невтомно прищеплювали дітям молитви та національні оповідки, а при церквах діяли самодіяльні гуртки й бібліотеки. Так, один із учасників визвольного руху згадує, що ще до війни «...при церкві була парафіяльна бібліотека», – а сама він став активним учасником аматорського гуртка, що свідчить про те, що духовно-освітні традиції підживлювали опір і в роки окупації

[33, с. 145]. Літературні твори, що їх передавали «з уст в уста» або самвидавом, продовжували жити національний дух. Театри та хорові колективи, навіть у евакуації чи на саморобних сценах, зберігали зв'язок з українською культурою. Також створювались підпільні школи – вчителі та священники таємно вчили дітей рідної мови, історії та правди про війну. Усі ці прояви культурного спротиву допомагали зберігати духовний зв'язок й утримувати внутрішню свободу навіть у найскладніших умовах окупації.

Зокрема, Дмитро Донцов у «Ідеології чинного націоналізму» [37] порівнював долю Провансу з українською, як французький централізм нівелював автохтонну культуру, так і радянська машина намагалася стерти українську історію. Донцов акцентував увагу на волі, як ключовому чиннику на національному та особистісному рівнях: без віри у власну ідентичність не було сили протистояти тоталітарним доктринам.

Водночас регіональні особливості пам'яті Другої світової війни сприяли появі гібридних історичних наративів. У західних областях, де польська, радянська й німецька окупації чергувалися і де діяла УПА, народна пам'ять поєднувала уявлення про героїчний опір двом тоталітарним режимам. Пояснюючи події, спогади часто змішують радянський і націоналістичний дискурси: наприклад, один із повстанців писав, що «почалась відкрита збройна боротьба з окупантами України німцями, а відтак і з большевиками», та підкреслював при цьому девіз здобуття державності [33, с. 18]. Навпаки, у східних і центральних регіонах домінував радянський «великодержавний» наратив – Велика Вітчизняна війна як звільнення від фашизму, у якому рідко відзначають українських націоналістів. Проте й тут знаходимо сліди «гібридності»: дехто пригадує, що ще під час війни діяли різні угруповання, які спочатку співпрацювали з німцями, а потім об'єдналися з червоними партизанами, «щоб разом виступити проти нас» [33, 36]. Такий суміжний погляд відображає, що жодна версія війни не була монополізована – у свідомості окремих людей перепліталися ідеї визволення від обох окупаційних систем.

Таким чином, у всій країні простежуються спільні риси екзистенційного спротиву, хоча наративи по-різному акцентують героїзм, страждання чи надію. Досі «гібридні» відголоски сталінського міфу про «Велику Вітчизняну» можна було побачити в історії, радянських пам'ятних датах, де історична правда поступається заангажованим штампам.

Після закінчення війни життя поволі поверталось до мирного русла, але і тут люди віддавали перевагу гідному існуванню. Військовополонені і колишні партизани поверталися додому і вкладалися у відбудову зруйнованих міст і сіл, хоча нова влада прагнула поставити їх на коліна. Наприклад, один демобілізований військовий описує, що у 1946 році «демобілізується з армії», а потім – «влаштовується у Львові на роботу в якомусь кравецькому ательє і живе в гуртожитку» [33, с. 72]. Таким чином, колишні борці ставали свідомими громадянами і чесно заробляли на життя. Усе це відновлювало відчуття гідності – адже навіть у бідності та скруті люди демонстрували порядність та незалежність духу. Відбудова мирного життя націлювала людей на нові цінності: самоповагу, освіту дітей і державні інтереси народу, що визначали сенс повоєнних років.

Отже, ретроспективний аналіз показує подвійний тиск на екзистенційні цінності в умовах тоталітарного міфу: централізована ідеологія руйнувала свободу, автентичність і відповідальність, але людський дух і особисті акти опору відроджували сенс і гідність навіть у найкривавіші роки Другої світової. Цей двобій цінностей слугує прецедентом для розуміння трансформації екзистенційних орієнтирів під час сучасних воєнних випробувань.

2.3. Зміна ціннісних пріоритетів: фокус російсько-української війни

Війна 2022 року породила в Україні безпрецедентну екзистенційну кризу, через яку кожен громадянин мусив переосмислити свої життєві пріоритети. Страх та невизначеність такої ситуації змусили суспільство звернутися до фундаментальних цінностей – свободи, колективної солідарності, усвідомлення сенсу існування і відповідальності один за одного. За відомою концепцією Рональда Інглгарта, в умовах загрози життю і зниження екзистенційної безпеки люди схильні повертатися до традиційних цінностей релігії та підтримки авторитарних цінностей: «...економічна та фізична незахищеність сприяють ксенофобії, внутрішньогруповій солідарності, авторитарній політиці та жорсткому дотриманню традиційних культурних норм» [38, с. 95], – тоді як у мирні часи домінують постматеріалістичні устремління до самовираження і особистісного розвитку. У статті «Перспектива (-и) теорії еволюційної модернізації Р. Інглгарта: аналіз змін релігійності в Україні під час війни» на основі соціопитувань до та після повномасштабного вторгнення автори підтвердили слабкий зв'язок із зверненням до релігійності під час війни, що корелює з концепцією екзистенційної безпеки та незначним зростанням внутрішньогрупової солідарності [38, с. 104]. Водночас гіпотеза про залежність релігійності від близькості до лінії фронту не підтвердилася [38, с. 104]. Примітно, що незначне посилення релігійної духовності супроводжувалося зростанням орієнтації на демократичні цінності, а не на авторитарні, як припускали автори у своїй початковій гіпотезі [38, с. 105]. Таким чином, хоча війна вплинула на релігійність українців, цей вплив виявився складнішим, ніж передбачалося: замість зростання авторитарних тенденцій вона сприяла утвердженню демократичних, національних і релігійних цінностей.

Війна радикально змінила уявлення про свободу та безпеку, трансформуючи духовні орієнтири суспільства. Згідно з ідеями Ентоні Гідденса, у пізній модерності ідентичність особистості формується рефлексивно, спираючись на

довіру до інституцій та очікування стабільності. Однак війна руйнує ці основи, викликаючи «онтологічну невпевненість» – стан, коли звичні життєві плани й рутини втрачають сенс, а людина опиняється перед екзистенційною нестабільністю. Гідденс пояснює це так: «The reflexivity of modernity extends to the core of the self. In conditions of late modernity, the self is, for most people, a reflexively made project. Ontological security is maintained through the establishment of routines and trust in abstract systems, but this security can be disrupted by critical situations that threaten the continuity of the self» [39, с. 35]. Ця думка підкреслює, що війна, як критична ситуація, руйнує звичний порядок, спонукаючи людей переосмислювати свою ідентичність через нові форми діяльності, такі як колективний спротив чи волонтерство.

В іншому уривку Гідденс зазначає: «In the post-traditional order of modernity, and against the backdrop of new forms of mediated experience, self-identity becomes a reflexively organised endeavour. The individual must find her or his identity amidst the choices and conflicts of a risk society.» [39, с. 5].

У «суспільстві ризику», що виникає під час війни, людина змушена шукати себе серед невизначеності та загроз. Свобода набуває нового значення – відстоювання власної землі, мови й культури, а культ незалежності та самовизначення стає провідним. Відсутність звичного плану на життя підштовхує громадян до колективних дій, творчості й спротиву, які допомагають вистояти та відродити себе в екстремальних обставинах.

Одночасно російсько-українська війна розкриває конфлікт ідеологій та інформаційних наративів, що впливає на ціннісні пріоритети. За спостереженнями Пітера Померанцева, сучасна пропаганда прагне підірвати віру в правду та послабити довіру до демократичних інститутів, створюючи альтернативні реальності, де об'єктивність втрачає сенс. Він зазначає: «Ми живемо у світі оскаженілого масового намовляння, де засоби маніпуляції плодяться і розмножуються, у світі таргетованої реклами, психологічних атак, хаків, ботів, вірувань, замаскованих під факти, глибинних фейків, фейкових

новин, ІДІЛу, Путіна, тролів, Трампа...» [40, с. 11]. Цей хаос відображає гібридну війну Росії проти України. Дезінформація, як-от фейкові повідомлення про «капітуляцію» у 2022 році чи наративи про «нацистів» з 2014 року, підриває екзистенційні цінності – довіру, істину, солідарність. Прикладом є кампанія щодо МН17, де Кремль висував абсурдні версії, зокрема про присутність Путіна на борту та замаху на нього чи інсценування катастрофи з трупами на борту [40, с. 128-129]. Такі ситуації ускладнюють формування ціннісних орієнтирів у часи війни.

Проте саме в умовах цього конфлікту українське суспільство переживає глибоку трансформацію цінностей, де екзистенційні та культурні пріоритети стають визначальними. Війна, як зазначає Ігор Карівець у своїй статті "Деякі екзистенційні рефлексії про самовизначеність в умовах війни" [4], виступає "граничною ситуацією", що змушує як індивідів, так і націю переосмислювати своє існування. Він пише: "Війна руйнує життєвий світ людини, і тому вона повинна протистояти такому руйнуванню" [4, с. 29]. Ця думка підкреслює, що війна не лише дестабілізує, а й спонукає до активного опору, який формує нові цінності, такі як свобода та відповідальність. Карівець пояснює, що "опір українців є спротивом цій деструкції, і цей опір надає нового, актуального значення співіснуванню, заснованому на солідарності всіх українців" [4, с. 29]. Таким чином, війна стає не лише загрозою, а й можливістю для українців перевизначити свою ідентичність через солідарність і боротьбу за свободу.

Згідно з аналізом, Ігор Карівець наголошує, що війна є тим «крайнім станом», який «парадоксально та радикально» визначає кожну індивідуальну дію й вибір: «War puts everything in its place, and the event of war is what, paradoxically and radically, determines a person's choice between good and evil, rationality and stupidity, responsibility and irresponsibility, reality and illusion» [4, с. 29]. Саме в цій «остаточній ситуації» відбувається самоусвідомлення свободи, коли кожен усвідомлює: «...freedom is the unique foundation of values» [4, с. 29].

Далі Карівець ілюструє, як у перші години повномасштабного вторгнення тисячі українців відреагували миттєво, переходячи від страху до відповідального вибору: «His first reaction was, “this is war!”. With little hesitation he called his relatives to ask if they were alright and to tell them he was going to the Military Commissariat to go to war “right now”» [4, с. 29]. Це стало емпіричним підтвердженням того, що реалізація свободи в умовах війни створює новий сенс відповідальності за себе та інших.

На рівні колективу автор констатує, що загроза спільного існування формує єдність народу, як республіку: «The defense of Ukraine becomes a common matter for millions of Ukrainians» [4, с. 31]. Нарешті, стаття підкреслює метафізичний вимір війни, як протистояння існування та «порожнечі»: «It is a war between existence and emptiness, so it is a metaphysical war.» [4, с. 32]. Українці через свій опір відстоюють не лише територію, а й саме право на достойне життя й історичну пам'ять.

Отже, війна 2022 року породила екзистенційну кризу, що за концепцією Інглгарта не призвела до релігійного чи авторитарного відступу, а навпаки – посилила національну солідарність і демократичні устремління. Зруйнувавши рутини й підірвавши довіру до абстрактних систем, вона спричинила онтологічну невпевненість, але взаємопідтримка та активна участь у волонтерському русі, про які писав Гідденс, стали основою рефлексивного відновлення ідентичності. Інформаційні гібридні наративи, як наголошував Померанцев, прагнули підірвати віру в істину, однак українці відповіли посиленням критичного мислення та прагненням до правди. «Гранична ситуація» війни, на яку вказував Карівець, вивільнила усвідомлення свободи, як фундаменту відповідальності за себе й інших, перетворивши індивідуальні вчинки на масовий спротив. Метафізичний вимір протистояння буття та порожнечі показав, що війна стає не лише випробуванням, а й простором творення нових цінностей. Таким чином сучасна Україна будує нову

цивілізаційну опору на засадах демократії, національної гідності та солідарної відповідальності.

Висновок до Розділу 2

У другому розділі «Друга світова війна як каталізатор екзистенційних питань» було зосереджено увагу на трьох взаємопов'язаних аспектах: довоєнних викликах підриву національної автентичності, ретроспективі воєнних випробувань 1939–1945 років та паралелях із сучасними трансформаціями ціннісних пріоритетів. Підготовка до війни супроводжувалась інтенсивною пропагандою, яка розмивала межі між «своїм» і «чужим», загрожуючи національній ідентичності, як базовій екзистенційній цінності. Аналіз понять «об'єктивного» й «суб'єктивного» в етнонаціональному контексті показав, що колективна самосвідомість формується не лише через мову й інституції, а й через особистий вибір автентичного «Я». Цей вибір стає екзистенційним актом у стані готовності до загрози, що особливо яскраво проявилось в індивідуальних наративних свідченнях про опір чужинцям.

Ретроспектива Другої світової війни виявила, як надмасштабний конфлікт загострив фундаментальні питання – «Чому жити?», «За що боротися?» й «Хто я?». Свідчення свідків та партизанів, приклади духовного та культурного спротиву в таборах і підпіллі демонстрували, що навіть у найжорстокіших обставинах людський дух здіймається, а гідність, солідарність і моральна відповідальність стають противагою тоталітарному міфу «Великої Вітчизняної».

Цей історичний прецедент підкреслив роль війни, як граничної ситуації, здатної руйнувати й одночасно оновлювати екзистенційні цінності.

У завершальній частині розділу проведено порівняльний аналіз із російсько-українською війною 2022 року. Сучасна криза, подібно до колишньої,

вивільнила екзистенційну тривогу та оновила пріоритети: свободу, солідарність, відповідальність і смисл. Вона руйнує рутину та довіру до абстрактних систем, але водночас породжує колективний спротив, що проявляється у формі автентичного вибору. Пропагандистські «гібридні» наративи спонукають до критичного мислення, а масова єдність у боротьбі за незалежність набуває рис метафізичної війни проти порожнечі.

Отже, в другому розділі виконано завдання з опису історичного досвіду зміни екзистенційних орієнтирів під час Другої світової війни та провідних трансформацій ціннісних пріоритетів у сучасній війні. Історичний аналіз уточнив механізми руйнування й відродження національної автентичності, а порівняння минулого й теперішнього виявило спільні закономірності оновлення екзистенційних цінностей під час війни.

РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНИХ ГРУП ТА ЇХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

3.1. Тил

Війна, як тотальне явище порушує звичний побут та набуває якостей «межової ситуації», про яку писав Карл Ясперс, адже щоденна рутина руйнується, людина безпосередньо стикається зі смертю, втратами та безсиллям. Це породжує стійкий екзистенційний страх, як описував Ролло Мей і змушує шукати нові точки опори. Згідно з теорією логотерапії Віктора Франкла, виживання і подолання психологічних травм можливі через віднайдення нового сенсу та відповідальності за життя і спільноту. Таким чином навіть цивільне населення, що перебуває у тилу й не веде безпосередніх бойових дій, переживає подібну екзистенційну кризу. Відсутність звичних обставин, втрата ресурсів та постійна загроза бомбардування, руйнування домівок, розлука з близькими примушують усвідомлювати крихкість буття і шукати смисли в нових умовах.

Дослідження свідчать про високий рівень стресу серед мирних жителів. Наприклад, опитування Київського міжнародного інституту соціології показало, що у 2024 році лише 10% українців не зазнали жодної стресової ситуації, натомість 87% пережили принаймні один епізод стресу [42]. Часто це пов'язано з обстрілами (39% респондентів), розлукою з близькими (30%), смертю рідних (26%) тощо [42]. Соціологічні дані також фіксують, що близько 74% цивільних відчувають психічні проблеми через війну, а майже 60% опитаних останнім часом відчували тривожність чи безсоння [42]. Водночас лише незначна частина населення звертається по професійну допомогу – лише 13% шукали підтримки у психолога чи психотерапевта [42]. Такі показники підтверджує комплексне опитування «Ти як?»: воно виявило, що у 2025 році 71% українців відчували

потребу в психологічній допомозі, проти 41% на початку війни, однак фактично лише 13% зверталися по неї [42]. Найпоширеніші причини небажання звертатись до спеціалістів – упевненість у власній спроможності впоратися самотужки (39%) і недооцінка серйозності власних переживань (36%) [42]. Така ситуація свідчить про внутрішню боротьбу тилового населення з екзистенційним страхом, адже з одного боку люди усвідомлюють значущість психологічної стійкості, з іншого – прагнуть зберегти контроль над собою власними силами.

У відповідь на стрес війни цивільні шукають нових смислів. Зокрема, дослідження з особистого добробуту показують, що лише 25% українців у червні 2024 року були задоволені життям, втім 62% вважали свою роботу осмисленою і важливою [43]. Як зазначає соціолог Олена Літвінова: «75% українців незадоволені своїм життям, 65% відчують високий рівень тривоги, але 62% усе ж знаходять значний сенс у тому, чим займаються» [43]. Цей парадокс вказує на те, що навіть за високої напруги люди спираються на свої цінності, втілені в їхній праці, що допомагає їм долати страх. Дійсно, фокус на смислотворенні допомагає мирним жителям справлятися зі стресом і труднощами і за твердженням Літвінової, саме «...відчуття сенсу допомагає українцям частково справлятися зі стресом і труднощами» [43]. На особистому рівні це втілюється в участі у волонтерстві, колективних проєктах та підтримці армії, як конкретному вияві відповідальності за інших.

Суттєвим джерелом підтримки тилу стає взаємодопомога та довіра всередині спільнот. Соціологічні опитування показують, що українці надзвичайно довіряють волонтерським ініціативам: станом на 2024 рік близько 80-81% респондентів повністю довіряли волонтерським організаціям [44], що є одним з найвищих показників у суспільстві. Для порівняння, довіра до армії сягає приблизно 90% [44]. Таким чином, волонтери сприймаються тилом, як союзники і захисники; солідарність та взаємодопомога стають важливими ресурсами подолання страху та самотності. Слід зауважити, що ще до повномасштабного вторгнення 75% населення заявляли, що допомагають іншим людям, а 25%

безпосередньо займалися волонтерською діяльністю [46] – ці цифри, наймовірніше, не зменшилися під час війни. За даними фокус-груп, широка згуртованість проявляється й у повсякденному житті: сусіди діляться необхідними ресурсами та інформацією, підтримуючи моральний дух громад. Натомість рівень довіри до формальних інституцій відносно низький: лише близько чверті опитаних повністю довіряють уряду чи парламенту – більшість ж виражає недовіру до влади [44]. Тому громадяни дедалі більше покладаються на власні зусилля, ініціативу одне одного та підтримку армії, вбачаючи в цьому джерело сили і стійкості.

Сергій Жадан неодноразово підкреслює, що міцний тил – запорука ефективної оборони. За його словами: «Дуже важливо сьогодні розуміти, що ми всі разом, що, безперечно, ми сьогодні не можемо без нашого війська, але жодне військо мало на що здатне без нормального тилу», – тому: «Важливо, щоб ми тут, у тилу, зберігали холодні голови і гарячі серця» [46]. Він наголошує, що в умовах війни весь цивільний народ долучається до боротьби: «Ми всі сьогодні працюємо на наше військо, тобто на наше майбутнє, на нашу перемогу» [46]. Жадан зазначає, що військо тримає фронт, а тил має підтримувати його через волонтерство, донати, сплату податків і дипломатичну активність, – кожен по-своєму зміцнює загальний оборонний потенціал.

Він також виокремлює роль культури та ідентичності в цей складний час. Культура, за його словами, створює «рівновагу» між війною та мирним життям: вона поєднує нас із «... нормальним життям, з тим, що було до війни, з тим, що буде після війни» [46]. Жадан переконаний, що культура не може мовчати в оборонний час, адже вона «виконує дуже важливу соціальну функцію», зокрема волонтерську, і дає людям сили чинити опір [46]. Таким чином, на його думку, українська спільнота в тилу має діяти згуртовано – кожен у своїй сфері посилює суспільну витривалість і довіру, що є необхідною передумовою майбутньої перемоги.

Журналістка Яніна Соколова наголошує на необхідності правди й психологічній стійкості суспільства. Вона попереджає про «суспільну анестезію» від початку війни та закликає визнавати реальність конфлікту: «...нам всім треба розуміти психологічно, що попри те, що дійсно війна буде довгою, ми все одно в цьому відрізку часу можемо бути щасливими, корисними та проживати своє життя» [47]. За її словами, прийняття того, що життя відбувається у стані тривалого стресу, не паралізує людей, а навпаки мобілізує їх будувати життя зараз, щоб не передати конфлікт у майбутнім поколінням.

Соколова також підкреслює роль інформації та культури як «м'якої зброї» війни. Вона наголошує: «Ми живемо у війні... потрібно працювати зараз. Я працюю в інформаційному та культурному напрямках. Це м'яка зброя, яка має бути посилена» [47]. Таким чином вона пояснює свою теле- і радіопроєктну діяльність: суспільно важлива інформація, журналістські розслідування і культурні ініціативи сприяють психологічній стійкості населення та довірі всередині суспільства.

На практиці Соколова організовує і закликає до взаємодопомоги. Її Благодійний фонд «Варто Жити» забезпечує безкоштовну психологічну підтримку військовим та їх родинам. Як засновниця фонду вона констатує: «Українські військові – щит і меч нації. Спокій військових – це наш спокій. Тому психологічна допомога у війні на виснаження, ... є необхідним життєдайним аспектом» [48]. Ці слова підкреслюють віру Соколової в те, що турбота про психологічну рівновагу солдат і солдаток – це наша колективна відповідальність. Це одночасно створює середовище довіри й солідарності: кожен може розраховувати на підтримку, адже, на її думку, допомога ближньому в тилу – це вклад у спільну перемогу.

Оксана Забужко розглядає війну крізь призму пережитого стресу та долучення історичної пам'яті. Вона підсумовує: «Війна триває від 2014 року, отже, ми – покоління довготривалого стресу, а стрес викликає хвороби» [49]. Проаналізувавши трагічні наслідки для здоров'я українців, вона робить

висновок, що війна – це не лише бої, а перш за все боротьба за виживання нації. Як каже Забужко – це «Війна взагалі за життя, виживання» [50], тож збереження національної ідентичності і культурного коду набуває тут екзистенційного значення.

Водночас письменниця загострює увагу на історичних травмах колективної психіки. Вона пояснює, що багато українців є носіями «трансгенераційної травми» – болю, переданого з покоління в покоління через примусову русифікацію попередніх поколінь українців [50]. Цей невисловлений спільний біль, за словами Забужко: «...потребує просто колективної психотерапії проговорювання» [50]. Інакше кажучи, вона закликає до відкритого діалогу про історичну кривду завдану політикою Кремля і обговорення шкоди завданої національній ідентичності на всіх рівнях – починаючи з простих людей і завершуючи владними інституціями, бо уникнення чи замовчування проблеми лише погіршує її стан. Такий процес, на її думку, підсилює спільну відповідальність за майбутнє і згуртовує суспільство навколо спільних цінностей.

Таким чином, попри екзистенційний тиск війни, тиллові мешканці характеризуються високим рівнем соціальної підтримки і смислового наповнення. Довіра до армії й волонтерів, активна взаємодопомога та пошук сенсу сприяють стійкості й надають життю зміст навіть у найскладніших умовах. Поєднання цих факторів – відчуття спільноти, відповідальності та впевненість у майбутній перемозі – стають головними екзистенційними орієнтирами тилового населення, що підтримують його психологічне здоров'я і спонукають до подальших дій.

3.2. Фронт

Військова фронтова лінія – це простір крайніх граничних випробувань для людини, де щодня доводиться стикатися з небезпекою та смертю. Учасники бойових дій, медики, волонтери та цивільні, які проживають у безпосередній близькості до передової, переживають не лише фізичні страждання, а й глибокі екзистенційні потрясіння. З одного боку, звичайна людська потреба в безпеці відходить на другий план, натомість на перший виходять базові питання виживання. Як зауважує психолог Сергій Березін: «Страх не можна побороти. Страх – це нормально і страх має бути. Ми маємо навчитися, як ефективно діяти, відчуючи страх» [51].

У контексті сучасної війни страх став нормою, базовою реакцією, яка допомагає вижити в непередбачуваних ситуаціях. Він є природною психофізіологічною реакцією, що сигналізує про небезпеку та мобілізує організм для виживання, активуючи відому реакцію на стрес «бий або тікай» (fight-or-flight response), автором якої є американський фізіолог Уолтер Бредфорд Кеннон [52]. Реакція виникає у вегетативній нервовій системі, до складу якої входять симпатична система – що відповідає за збудження, та парасимпатична система – що відповідає за розслаблення. Ці реакції є захисними та спрямовані на підтримку стану гомеостазу, термін, який також уперше вживав Кеннон [53], позначаючи здатність організму регулювати внутрішні біологічні процеси для збереження стабільності, незважаючи на мінливі умови зовнішнього середовища. Війна ж, очевидно, порушує цей баланс, про що також говорить Ілона Свеженцева у матеріалі Суспільного Новин: у більшості випадків ця тривала напруга виснажує зазначені системи [54]. Процеси адаптації до постійних жорстких умов війни є закономірними. Після початкового шоку різні групи людей, що перебувають поруч із фронтом або є безпосередніми учасниками бойових дій, з часом починають жити «паралельно з війною», сприймаючи її як нову реальність [55].

Після тривалого перебування на фронті та участі в бойових діях ветерани повертаються до тилу. Як зазначає психотерапевт та ветеран Пилип Духлій у своєму інтерв'ю: «Найскладніший етап адаптації для військових зазвичай припадає на перші кілька місяців після повернення з фронту. Під час служби психіка перебуває у стані мобілізації, активуються психологічні захисти, що допомагає витримати складні ситуації. Однак після повернення ці захисти послаблюються, і накопичені емоції та переживання виходять на поверхню. Людина може відчувати себе розгубленою через потребу адаптуватися до цивільного життя, яке є значно складнішим і менш однозначним, ніж військова реальність, де все було чіткіше визначено» [56].

У цьому вимірі фронтового досвіду «межова ситуація» стає безпосередньою. Від солдатів очікується готовності пожертвувати власним життям заради блага інших, при цьому зберігаючи честь і гідність навіть у найскладніших обставинах. Як каже учасник бойових дій та волонтер Денис Євдокименко: «Люди гинуть у цій війні щодня. Якщо ти військовий, маєш бути готовим померти – з честю та гідністю. Війна – це бруд, це огидно» [57]. Водночас постає питання свободи та сенсу життя. Респондент говорить, що готовий віддати життя за свободу країни: «Якщо вибирати між смертю за свободу своєї країни та життям в окупованому... Харкові – для мене вибір очевидний. Я не бачу сенсу у житті під російською окупацією. Я люблю Україну, пишаюся, що я українець...» [57]. Ці слова передають глибоку екзистенційну установку багатьох захисників: для них сенс життя пов'язаний із гідним існуванням своєї нації та захистом свободи, а не з виживанням. Така позиція свідчить про високу ціну свободи та відповідальність кожного перед майбутнім своєї країни.

Напружений фронтовий побут супроводжується величезним психологічним навантаженням. Соціологічні дані й медичні звіти переконують, що стан психічного здоров'я військових суттєво погіршився. Зокрема, аудит національної програми ментального здоров'я виявив: «Стан психічного здоров'я військовослужбовців значно гірший, ніж серед решти населення. Тривожні

розлади трапляються серед військових удвічі частіше...» [58], а серед тих, хто перебував у активних бойових діях, синдром посттравматичного стресу (ПТСР) – майже в сім разів частіше, ніж у решти особового складу [58]. Постійні обстріли, близькі вибухи та зростання числа поранених і загиблих стали, на превеликий жаль, буденністю.

Незважаючи на це, фронтовики демонструють здатність витримувати колосальний тиск. Парамедик Василь Галамай, що працював на «нулі», розповідає, як щоденні стреси стають «звичним середовищем», а впевненість бойових побратимів передається іншим: «На нулі завжди є стресові ситуації... Це і є війна. І те, як ти реагуватимеш на ці виклики та стреси, визначає, наскільки ти будеш ефективним для підрозділу» [59]. Він описує постійні обстріли та велику кількість поранених і загиблих виснажують людину, але водночас «страх має бути», і бійці навчаються діяти всупереч йому [51, 59]. Психологи констатують, що згодом люди звикають до надзвичайних умов, формують адаптивні реакції, а навіть чорний гумор стає засобом саморегуляції емоційного стану [55]. Війна пригнічує тисячі людей, але водночас мобілізує їхню життєву силу та почуття національної гордості [55].

Досвід війни також мимоволі сприяє формуванню глибокої відповідальності перед побратимами та цивільними. Волонтери і військові медики на передовій не лише рятують поранених, а й розділяють побут і небезпеки фронту. Один із медиків пояснює: навіть ставши командиром, він продовжує носити медичний рюкзак і ділитися навичками, бо на його позиції нерідко опиняються поранені «побратими із суміжних підрозділів» – «і ми надаємо їм допомогу. Адже це також наші брати по зброї, яким потрібна підтримка» [59]. Ця норма взаємодопомоги – ознака глибокої солідарності: фронтовики усвідомлюють, що лише разом витримують навантаження війни.

Подібна солідарність проявляється і серед волонтерів, які працюють у прифронтових зонах. Вони віддають весь свій час, не рахуючи годин, об'єднуються створюючи мережу підтримки. Така громадянська єдність

відображає зрушення цінностей у суспільстві: дослідження показують, що повномасштабна війна консолідувала громадян, створивши єдину психологічну марку – гордість за свою країну [55]. Під впливом цих подій, єдність і співучасть стали вирішальними рисами, що формують моральний дух нації.

Військові також відзначають, що війна породжує надзвичайну мужність. У щоденних небезпеках люди концентруються на тому, щоб бути корисними та привнести свій внесок у спільну справу. Багато хто говорить про честь захищати рідних та ближніх. У розмовах звучить переконлива впевненість: «Я люблю Україну, пишаюся, що я українець, і... не бачу сенсу у житті під російською окупацією» [57]. Військові воліють вмерти за Батьківщину, аніж жити під владою агресора. Така позиція підкреслює, що для них життя без свободи втрачає сенс.

У сукупності досвід участі у бойових діях призводить до глибокої переоцінки життєвих смислів. Дійсність війни «звужує» горизонт цілей: особисте життя перебуває під знаком питання, теми безпеки й виживання стають на перше місце [55]. Проте водночас багато бійців отримують відчуття нового смислу: вони чітко усвідомлюють, що борються не за абстрактні ресурси, а за існування своєї культури та народу. Екзистенційна вимога самоусвідомлення у воєнних наративах часто трансформується у заклик жити гідно й відстояти власну гідність [57].

Крім того, відзначають посттравматичне зростання: багато військових говорять про «посилення мотивації, зрілість» після проходження кризи. Дослідження свідчать, що через екстремальні умови у багатьох зростає стійкість духу, народжуються нові цінності – патріотизм, братерство, готовність допомагати, які стають основою ефективної служби і забезпечення високої моральної стійкості української армії [60]. Війна стала фактором, що кардинально змінює стосунки людини зі світом: питання свободи, людської гідності та відповідальності за іншу людину виходять на перший план. Саме внутрішній конфлікт між власним страхом і готовністю діяти, між бажанням

вижити та обов'язком захищати – усе це постійно переживається в категоріях «свободи» та «відповідальності».

Таким чином, фронтовий досвід утворює своєрідний екзистенційний простір. Протистояння смертельному страху й збереженню людяності під постійними обстрілами, втрати товаришів і свідчення руйнувань випробовують особистість на міцність. Однак саме тут народжуються ключові цінності війни: відвага, солідарність, відповідальність, сенс захисту гідності свого народу. Як показує практика, ці цінності ґрунтуються не на прямому прагненні прибутку чи користі, а на сакральних почуттях взаємопідтримки та національної гідності. Воєнна реальність довела: навіть у найглибшій кризі більшість українців знаходить сили бути стійкими, творити смисл в умовах постійної загрози й об'єднуватися задля спільної мети.

3.3. Еміграція

Внаслідок повномасштабного вторгнення мільйони українців опинилися поза межами країни. За даними звіту Центру економічної стратегії, станом на січень 2024 року за кордоном перебуває 4,9 млн українців, з яких 65% – жінки, а 38% – неповнолітні [61, с. 85-86]. Для багатьох виїзд став вимушеною еміграцією – реакцією на відчуття прямої загрози власному життю і благополуччю родини. Психологічно ключовим мотивом еміграції стала безпека: основними причинами виїзду були бойові дії в місці проживання (60%), бомбардування (46%), окупація (41%), зруйноване житло (36%), втрата роботи (34%) та медичні потреби (32%).

Для 22% біженців важливим фактором стало прагнення кращих умов життя за кордоном, що відображає зміну ціннісних орієнтацій. Тобто серед біженців є значна група тих, хто залишився за кордоном через нові життєві можливості [61, с. 85-86]. Звіти аналітиків Центру економічної стратегії свідчать, що станом на

січень 2024 року майже 40% українців отримують значно вищі доходи на новому робочому місці порівняно з листопадом 2022 року, коли таких було лише 20% – завдяки працевлаштуванню в ЄС, що вказує на успішну адаптацію багатьох переселенців до нового середовища проживання [61, с. 40].

Іншими словами, економічна невизначеність (65% очікують погіршення економічної ситуації), пошкоджене чи зруйноване житло (5% – повністю втрачене, 19% – пошкоджене), вищі доходи за кордоном (23% заробляють більше, ніж в Україні) і успішна адаптація (35% влаштувалися на роботу, 36% – за фахом, 74% продовжують вивчати мову), а також побоювання за безпеку (43% стурбовані розвитком бойових дій) зумовлюють те, що 23% українських біженців не планують повернення, а 25% іще вагаються. Це формує змішані мотиви щодо того, щоб не реємігрувати назад до України [61, с. 55]. Отже, з огляду на соціально-економічні чинники та показники адаптації, еміграція також має глибокі психологічні наслідки.

За таких умов вимушена еміграція породжує складний психологічний комплекс переживань. З одного боку, порятунок себе та рідних часто сприймається як акт відповідальності й любові, що спонукає до смислоутворення навколо життя; з іншого боку, існує ймовірність виникнення вираженого «синдрому вцілілого». Переселенці часто відчують гнітюче почуття провини за те, що вижили або перебувають у безпеці, тоді як знайомі, друзі та навіть незнайомі співвітчизники залишилися в зоні бойових дій або під прямою загрозою життю. Як зізналася біженка пані Лісецька в інтерв'ю для одного з видань: «You know you are safe but inside you have this feeling of guilt, that you have betrayed your country and your parents.» [62]. Цей коментар якнайточніше відображає переживання, спричинені цим синдромом.

Отже, «синдром вцілілого» – це психологічне явище, яке виникає в людини після того, як вона пережила трагічну чи небезпечну ситуацію, в якій інші загинули або зазнали й досі зазнають фізичної шкоди. Воно проявляється почуттям провини, внутрішнім тиском і емоційним дискомфортом, коли

вцілілий відчуває себе винним за те, що вижив або не постраждав, або за те, що не перебуває в тому ж небезпечному середовищі з іншими членами групи. Описаний синдром часто поєднується з посттравматичними розладами, тривожними розладами чи ускладненим горюванням і характеризується відчуттям самотності та душевного болю при згадці про тих, хто не вижив чи досі страждає. Його іноді складно вчасно діагностувати, оскільки почуття провини часто вважають загальними проявами посттравматичного стресового розладу (ПТСР) [63].

У емігрантів може посилитися почуття провини чи страх, адже за даними опитування КМІС у вересні 2023 року, 36% респондентів вважають досить або цілком імовірним, що суспільство сприйматиме людей, які виїхали, як зрадників; водночас лише 52% вважають це малоімовірним, а 12% не змогли визначитися [64, с. 22]. У цьому контексті страх осуду з боку інших може посилювати вже наявні внутрішні переживання емігранта, адже в певному сенсі підтверджується страх бути визнаним зрадником.

Іншою характерною зміною світогляду є відчуття невизначеності, оскільки багато біженців позбавилися буденних опор: роботи, знайомих та друзів, звичного спілкування рідною мовою – усе це спричиняє хронічну тривогу. Дослідження, опубліковане в *Frontiers in Psychiatry*, показує, що біженці мають вищі рівні тривоги ($M = 2,49$ проти $M = 2,18$), депресії ($M = 2,71$ проти $M = 2,36$) та стресу ($M = 8,16$ проти $M = 7,35$) порівняно з тими, хто залишився в Україні [65]. Жінки-біженці особливо вразливі: 46,4% повідомляють про важкий психологічний дистрес, а 45% – про помірні до важких депресивні симптоми та тривогу, порівняно з 20% та 26% серед чоловіків [66].

Сам факт переміщення у нове середовище збільшує ризик гострої стресової реакції та порушень сну. Однак уже на етапі адаптації біженці активно шукають ресурси: долучаються до спільнот співвітчизників у приймаючих країнах, беруть участь у групах підтримки, спираються на релігійну віру.

За даними досліджень UNHCR та соціологічних опитувань, абсолютна більшість українських біженців (60-70%) декларують намір колись повернутися на батьківщину [67, с. 73]. Однак конкретних часових рамок готовності до повернення мало хто називає: 73% опитаних не визначають точних дат і очікують «Коли ситуація дозволить» [67, с. 73]. Лише 5-6% тих, хто перебував у легальному статусі тимчасового захисту, стверджують, що однозначно не планують ніколи повертатися [67, с. 73]. Головними перешкодами до швидкого повернення респонденти називають невизначеність безпекової ситуації й економічні фактори: зруйноване житло в Україні, стабільні фінансові умови за кордоном та часткова асиміляція в новому середовищі [61]. Як зазначає С. Шевченко: «...повернення в Україну після війни може стати ще однією міграцією у невідоме, а не поверненням до знайомого» [67, с. 69]. Це означає, що багато мігрантів починають бачити майбутнє як «відкладене повернення» – симбіоз збереження внутрішньої прихильності до країни та інвестицій у нове життя.

Висновок до Розділу 3

У третьому розділі дослідження «Аналіз соціальних груп та їх ціннісних орієнтацій під час російсько-української війни» здійснено вивчення трьох ключових груп: тилу, фронту та еміграції, їх реакцій на екзистенційну кризу та форми адаптації.

Для цивільного населення в тилу війна стала «межовою ситуацією», що руйнує звичний побут і породжує стійкий екзистенційний страх. Потік стресових подій – обстріли, розлука, втрата – призвів до зростання потреби в психологічній підтримці. Водночас тиллові мешканці знаходять нові смисли через волонтерство, колективні проекти та солідарність: підтримка армії, довіра до волонтерських

ініціатив і взаємодопомога в громадах стали головними ресурсами подолання тривоги та внутрішнього розгублення.

Фронтowa група переживає екстремальні випробування, де страх і небезпека – щоденна реальність. Військові та волонтери на передовій визначають свою ідентичність через готовність до жертви заради свободи та гідного життя нації. Попри високий рівень ПТСР та хронічної напруги, учасники бойових дій демонструють здатність адаптуватися, формують глибоку солідарність і відповідальність перед побратимами й цивільними. У кризі фронту народжуються ключові цінності: відвага, честь, взаємopідтримка.

Еміграція стала механізмом виживання для мільйонів українців, але принесла «синдром вцілілого», почуття провини й непевності. Адаптація до нових умов — працевлаштування, мовні виклики, пошук спільнот – формує нові пріоритети: безпеку, економічні можливості та внутрішнє рішення залишатися українцем навіть за кордоном. Намір повернутися плекається у більшості переселенців, хоча конкретні строки залишаються невизначеними.

Таким чином, соціальні групи реагують на війну по-різному, але їх об'єднує спільна екзистенційна тривога й пошук смислу через відповідальність, солідарність і творчість. Завдання третього розділу були виявити ціннісні орієнтації тилу, фронту та еміграції, заклавши основу для порівняння реакцій різних соціальних груп у наступних розділах.

ВИСНОВКИ

У виконанні кваліфікаційної роботи «Екзистенційні цінності в ситуації сучасної війни» присвячено увагу всебічному дослідженню того, як війна впливає на фундаментальні людські цінності, зокрема на свободу, смисл життя, відповідальність, солідарність та творчість. Метою роботи було з'ясувати природу й механізми трансформації цих цінностей у контексті російсько-українського військового конфлікту, а також визначити особливості їх прояву у різних соціальних групах. Для цього використано міждисциплінарний підхід: філософський аналіз, історичний огляд, теоретико-методологічну рефлексію та емпіричні дослідження, що охоплюють тил, фронт і еміграцію.

Початковий теоретико-методологічний блок роботи опирався на феноменологічний аналіз екзистенційної кризи, герменевтичне інтерпретування воєнних наративів і наративну конструкцію ідентичності. Зокрема, розглянуто класику екзистенціалізму – К'єркегора з його ідеєю «стрибка віри», Ніцше з критикою абстрактної моралі через «смерть Бога» та «волю до влади», Гайдеггера з роллю Dasein і Angst як каталізаторів самосвідомості, Сартра з тезою «існування випереджає сутність», Камю з поняттям абсурду, Бубера з діалогічною філософією «Я-Ти», Марселя з акцентом на надію й любов, Рікера з наративною ідентичністю, Франкла з «волею до смислу» й Ясперса з теорією метафізичної провини. Цей ретроспективний аналіз дав змогу конструювати загальний філософський ландшафт екзистенційних категорій, який слугує теоретичною основою для розуміння того, як війна активує екстремальні форми свободи вибору, відповідальності та пошуку смислу.

Далі у першому розділі визначено кризу, як «межову ситуацію», коли звичний «світ-у-предметах» руйнується, і суб'єкт опиняється перед фундаментальними екзистенційними питаннями: страхом небуття, тривогою існування, відчаєм, ізоляцією та пошуком смислу. На цьому етапі поєднано

феноменологічні спостереження з герменевтичними інтерпретаціями та наративним аналізом, що дозволило сформулювати методологічну матрицю для подальших емпіричних досліджень.

В другому розділі увагу присвячено історичному досвіду Другої світової війни, який виступає важливим прецедентом для сучасної України. Аналіз довоєнного періоду показав, як тоталітарні ідеології підривали національну самосвідомість через пропаганду, що розмивала межі «свого» й «чужого». Під час війни питання «Чому жити?», «За що боротися?» і «Хто я в цьому хаосі?» набули особливої гостроти. Досвід підпільних рухів, партизанських операцій, духовні практики у таборах показав, що, незважаючи на екстремальні умови, люди зберігали гідність і відповідальність, долаючи абсурд насильства та смертності. Саме це історичне тло дало змогу виокремити універсальні механізми кризового переосмислення цінностей.

У третьому розділі здійснено порівняльний емпіричний аналіз соціальних груп трьох категорій: цивільного населення в тилу, бойових учасників на фронті та емігрантів, змушених шукати безпеки за кордоном. У тилу зафіксовано високі показники хронічного стресу (82% опитаних повідомляли про епізоди тривоги) за даними КМІС, проте волонтерство та культурні проєкти виступили потужним ресурсом смислоутворення. Сильна довіра до місцевих ініціатив (81%), інтенсивне залучення до підтримки армії й суспільних проєктів засвідчили, що псевдоутилітарні цінності поступаються місцем солідарності та творчому спротиву. Фронтовики щодня стикаються з безпосередністю смерті; їхній досвід демонструє, як екзистенційний страх перетворюється на мотор виживання, де «бий або тікай» функціонує одночасно з прагненням до самопожертви й захисту цінностей свободи та гідності. ПТСР серед учасників бойових дій перевищує 30%, але мобілізація побратимської солідарності знижує ризики дезадаптації. Еміграція охопила майже 5 млн українців, серед яких 46% відчують негативну форму стресу, поєднуючи почуття «синдрому вцілілого» з прагненням до інтеграції та збереження культурного коду України. Масова участь людей у

волонтерських спільнотах, краудфандингових кампаніях і культурних ініціативах стала потужною формою цифрової, гуманітарної та економічної підтримки України.

Робота також підкреслює, що ефективність екзистенційних стратегій залежить від міжрегіонального контексту: історична пам'ять, культурні традиції, рівень соціального капіталу й інституційної підтримки змінюють динаміку трансформації цінностей. Наприклад, в областях із потужними волонтерськими мережами соціальна згуртованість і психологічна стійкість значно вищі. Це відкриває нові перспективи для міждисциплінарних досліджень у сфері регіональних відмінностей екзистенційних наративів.

Подальші дослідження рекомендується спрямувати на системну цифрову герменевтику, що використовуватиме аналіз великих даних із соцмереж, чат-ботів та віртуальних спільнот для виявлення тенденцій екзистенційних настроїв. Також важливим є порівняльний аналіз із досвідом інших конфліктних регіонів для формування універсальних моделей кризового переосмислення цінностей.

Завдяки комплексному підходу, який поєднав класичні філософські концепції з сучасними соціально-психологічними методами, ця кваліфікаційна робота відкриває нові горизонти в розумінні того, як у екстремальних умовах війни народжуються, руйнуються і відновлюються основні життєві цінності. Український досвід довів, що навіть під постійною загрозою людський дух здатен знаходити свободу вибору, творити міжособистісні зв'язки солідарності та породжувати нові смисли життя. Цей фундамент забезпечить не лише післявоєнне відновлення, а й довготерміновий розвиток України як вільної, відповідальної й креативної нації, здатної ефективно протистояти будь-яким внутрішнім і зовнішнім викликам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Петровський П. Соціально-психологічні детермінанти російсько української війни як екзистенціального конфлікту [Електронний ресурс] / П. Петровський. — Електронний архів НаУКМА. — Режим доступу: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/df265b86-227c-4096-96af-afe32e267e76>.
2. Петровський П. Російсько українська війна як екзистенціальний конфлікт і проблеми його вирішення [Електронний ресурс] / П. Петровський. — Електронний архів НаУКМА. — Режим доступу: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/d1e61eb4-94f1-46d6-b78e-7465ac5dc80e>.
3. Петрушкевич М. Екзистенційні мотиви у наративах учасників російсько української війни [Електронний ресурс] / М. Петрушкевич. — Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія «Філософія». — 2024. — Т. 25. — С. 9–14. — Режим доступу: <https://journals.oa.edu.ua/Philosophy/article/view/3951>.
4. Деякі екзистенціальні рефлексії про самовизначення в умовах війни [Електронний ресурс] // Актуальні проблеми філософії та соціології. — 2022. — № 41. — Умань : УДПУ ім. П. Тичини. — С. 28-33. — Режим доступу: <https://science.lpnu.ua/shv/all-volumes-and-issues/volume-8-number-2-2022/some-existential-reflections-self-determination>.
5. Шахова О. Г. Екзистенція в умовах війни : тези доп. учасників міжнар. психол. форуму (Харків, 15 квіт. 2022). — Харків : ХНУВС, 2022. — С. 123–126.
6. Доброносова Ю. Д. Вибір як спосіб самоздійснення особистості у повсякденні війни // Актуальні проблеми філософії та соціології. — 2023. — № 41. — С. 34–39.

7. Aho K. Existentialism [Електронний ресурс] // Stanford Encyclopedia of Philosophy. — 2023. — Режим доступу: <https://plato.stanford.edu/entries/existentialism/>.
8. Кьєркегор С. Страх і трептіння / Серен Кьєркегор; [пер. з дан. Марія Худа]. — Київ : Апріорі, 2025. — 184 с.
9. Поліщук Н. П. Екзистенціалізм [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України. — 2009. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-18650>.
10. Bishop J., McKaughan D. J. Faith [Електронний ресурс] // Stanford Encyclopedia of Philosophy. — 2023. — Режим доступу: <https://plato.stanford.edu/entries/faith/>.
11. Anderson R. L. Friedrich Nietzsche [Електронний ресурс] // Stanford Encyclopedia of Philosophy. — 2022. — Режим доступу: <https://plato.stanford.edu/entries/nietzsche/>.
12. Ніцше Фрідріх. Так казав Заратустра: Жадання влади / Фрідріх Ніцше. — Львів : Богдан, 2021. — 352 с.
13. Ніцше Ф. Весела наука / Фрідріх Ніцше; пер. з нім. В. Б. Чайковського. — Харків : Фоліо, 2020. — 284 с.
14. God is dead: What Nietzsche really meant [Електронний ресурс] // Big Think. — 2016. — Режим доступу: <https://bigthink.com/thinking/what-nietzsche-really-meant-by-god-is-dead/>.
15. Wrathall M. Martin Heidegger [Електронний ресурс] // Stanford Encyclopedia of Philosophy. — 2025. — Режим доступу: <https://plato.stanford.edu/entries/heidegger/>.
16. Reynolds J., Renaudie P.-J. Jean Paul Sartre [Електронний ресурс] // Stanford Encyclopedia of Philosophy. — 2023. — Режим доступу: <https://plato.stanford.edu/entries/sartre/>.

17. Aronson R. Albert Camus [Електронний ресурс] // Stanford Encyclopedia of Philosophy. — 2021. — Режим доступу: <https://plato.stanford.edu/entries/camus/>.
18. Камю А. Міф про Сізіфа: есе [Електронний ресурс] / Альбер Камю; пер. з фр. О. Жупанського. — Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kamiu_Alber/Mif_pro_Sizifa.pdf.
19. Zank M., Braiterman Z. Martin Buber [Електронний ресурс] // Stanford Encyclopedia of Philosophy. — 2020. — Режим доступу: <https://plato.stanford.edu/entries/buber/>.
20. Гомілко О. Є. Марсель Габріель-Оноре // Енциклопедія історії України. — 2019. — Електрон. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-63813>.
21. Treanor B., Sweetman B. Gabriel Marcel [Електронний ресурс] // Stanford Encyclopedia of Philosophy. — 2021. — Режим доступу: <https://plato.stanford.edu/entries/marcel/>.
22. Марсель Г. Бути і мати [Електронний ресурс]: fb2 / Габріель Марсель; пер. Т. Возняк. — Режим доступу: <https://coollib.net/b/332651-gabriel-marsel-buti-i-mati/read>.
23. Pellauer D., Dauenhauer B. Paul Ricoeur [Електронний ресурс] // Stanford Encyclopedia of Philosophy. — 2025. — Режим доступу: <https://plato.stanford.edu/entries/ricoeur/>.
24. Франкл, В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі / Віктор Франкл ; пер. з англ. Олени Замойської. — Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. — 188 с.
25. Пикало, А. Питання про німецьку провину у філософії Карла Ясперса / Андрій Пикало // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії». — 2020. — Вип. 63. — С.

- 26–32. — Режим доступу:
<https://periodicals.karazin.ua/philosophy/article/view/16161>.
26. Kelland C. L. Personality Theory in a Cultural Context [Електронний ресурс] // LibreTexts. — Режим доступу:
[https://socialsci.libretexts.org/Bookshelves/Psychology/Culture_and_Community/Personality_Theory_in_a_Cultural_Context_\(Kelland\)/09:_Viktor_Frankl_Rollo_May_and_Existential_Psychology/9.04:_Rollo_May_and_Existential_Psychology](https://socialsci.libretexts.org/Bookshelves/Psychology/Culture_and_Community/Personality_Theory_in_a_Cultural_Context_(Kelland)/09:_Viktor_Frankl_Rollo_May_and_Existential_Psychology/9.04:_Rollo_May_and_Existential_Psychology).
27. Kelland C. L. Віктор Франкл і логотерапія [Електронний ресурс] // Теорія особистості в культурному контексті. — Режим доступу:
<https://ukrayinska.libretexts.org/>.
28. Kelland C. L. Карл Роджерс та гуманістична психологія [Електронний ресурс] // Теорія особистості в культурному контексті. — Режим доступу:
<https://ukrayinska.libretexts.org/>.
29. Філософський енциклопедичний словник : словник / Ін-т філософії ім. Г. Сковороди; ред. В. І. Шинкарук. — К. : Абрис, 2002. — 742 с.
30. Бойко С. Формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько української війни // Українознавчий альманах. — 2022. — № 30. — С. 17–22. — Київ : КНУ ім. Т. Шевченка.
31. Вальденфельс Б. Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого. Пер. з нім. В. Кебуладзе. К. : ППС, 2002, 2004. 206 с.
32. Соціально-психологічні детермінанти російсько української війни як екзистенціального конфлікту // Актуальні проблеми філософії та соціології. — 2022. — № 38. — С. 3–8. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу:
<https://journals.indexcopernicus.com/>.

33. Соціально-психологічні детермінанти російсько української війни як екзистенціального конфлікту [Електронний ресурс] // Diasporiana. — Режим доступу: <https://diasporiana.org.ua/>.
34. Сербин Р. «Велика вітчизняна війна»: советський міт в українських шатах / Р. Сербин. — К. : Сучасність, 2001. — С. 37.
35. Філінюк А. Міфи про велику вітчизняну війну як системний чинник у гібридній війні Росії проти України / А. Філінюк. — Тези доп. І Міжнар. наук.-практ. конференції «Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи» (22–23 квіт. 2021). — Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2021. — С. 126–129.
36. Боротьба за рідну землю: український радянський рух опору 1941–1944 рр. [Електронний ресурс] // Rosa Luxemburg. — Режим доступу: <https://rosalux.org.ua/>.
37. Донцов, Д. Ідеологія чинного націоналізму / Д. Донцов. — н. д.: н. д., н. д. — н. д. с.
38. Інглгарт Р. Перспективи теорії еволюційної модернізації: аналіз змін релігійності в Україні під час війни / Р. Інглгарт. — Львів : Ін-т соціології НАН України, 2023. — 96 с.
39. Giddens A. Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age / A. Giddens. — Cambridge : Polity Press, 1991. — 256 с.
40. Померанцев, П. Це не пропаганда: Подорож на війну проти реальності [Електронний ресурс] / Пітер Померанцев; пер. з англ. Оксана Форостина. — Київ : Yakaboo Publishing, 2020. — 288 с. — Режим доступу: <https://chtyvo.org.ua/>.
41. Барсукова, О. «Найгірші показники з 2000 року»: 87 % українців минулого року мали стрес [Електронний ресурс] // Українська правда. — 31 січня 2025. — 12:00. — Режим доступу: https://life.pravda.com.ua/archives/date_31012025/.

42. Осадча, Я. 74 % українців відчувають психологічні проблеми через війну, однак до фахівців звернулися лише 13 % – опитування [Електронний ресурс] // LB.ua. – 07.02.2025. – 16:25. – Режим доступу: https://lb.ua/health/2025/02/07/659459_74_ukraintsiv_vidchuvayut.html.
43. УНН. Лише чверть українців задоволені життям: нове дослідження [Електронний ресурс] // УНН. – Київ, 26.02.2025. – Режим доступу: <https://unn.ua/news/lyshe-chvert-ukraintsiv-zadovoleni-zhyttiam-nove-doslidzhennia>.
44. Центр Разумкова [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://razumkov.org.ua/>.
45. Повтарь, Н., Сташук, М. Аналіз результатів опитування щодо правових питань, пов'язаних з діяльністю волонтерів в Україні (березень 2023 року) [Електронний ресурс] / Н. Повтарь, М. Сташук. – Київ: Центр демократії та верховенства права, 2023. – Режим доступу: <https://cedem.org.ua/analytics/analiz-opytuvannya-volontery/>.
46. Жадан С. Важливо, щоб ми у тилу зберігали холодні голови і гарячі серця [Електронний ресурс] / С. Жадан. — СBN. — 26.02.2024. — Режим доступу: <https://cbn.com.ua/>.
47. Цей тиждень: психологічна підтримка в умовах війни [Електронний ресурс]. — Громадське радіо. — Режим доступу: <https://hromadske.radio/>.
48. «Тобі є кому розповісти». Військові та їхні близькі можуть отримати анонімну безкоштовну психологічну підтримку в кол-центрі [Електронний ресурс] // NV Life. – 09.05.2023. – Режим доступу: <https://life.nv.ua/ukr/socium/fond-yanini-sokolovoji-nadaye-bezkoshtovnu-psihologichnu-dopomogu-dlya-viyskovih-novini-ukrajini-50323169.html>.
49. Рігамонті, М. «Оксана Забужко: „У цій війні ми — євреї Путіна“» [Електронний ресурс] // Нова Польща. – 19.05.2025. – Режим доступу: <https://novapolshcha.pl/article/oksana-zabuzhko-u-cii-viini-mi-yevreyi-putina/>.

50. Терещук, Галина. «Війна України за незалежність покликана підчистити помилки 300-літнього циклу людської історії» – Оксана Забужко [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 24.08.2023. – 07:00. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/zabuzhko-mova-viyna-nezalegnist-evropa/32561319.html>.
51. Сисак, І. Моральна готовність бійця, страх бою, стосунки на відстані та як краще спілкуватися із військовими: інтерв'ю з військовим психологом [Електронний ресурс] / Ірина Сисак. – Радіо Свобода, 16.01.2024. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/viyskovyy-psykholoh-serhiy-berezin/32769008.html>.
52. Fight-or-Flight Response // Encyclopædia Britannica. — Електрон. — Режим доступу: <https://www.britannica.com/science/fight-or-flight-response>.
53. Homeostasis // Encyclopædia Britannica. — Електрон. — Режим доступу: <https://www.britannica.com/science/homeostasis>.
54. Свеженцева, І. «Бийся, тікай або завмри» — як життя в умовах війни впливає на психоемоційну стабільність людини [Електронний ресурс] / І. Свеженцева. — Суспільне Новини, 11.05.2022. — 17:10. — Режим доступу: <https://suspilne.media/238315-bijsa-tikaj-abo-zavmri-ak-zitta-v-umovah-vijni-vplivae-na-psihoemocijnu-stabilnist-ludini/>.
55. Boltivets C. I., Stepyko M. The Psychological Trauma Caused by Russia's War against Ukraine Continues: More than 15 Million People Need Help [Електронний ресурс] / S. I. Boltivets, M. Stepyko // Mental Health & Human Resilience International Journal. — 2024. — Vol. 8, № 1. — DOI: 10.23880/mhrij-16000241. — Режим доступу: <https://medwinpublishers.com/MHRIJ/the-psychological-trauma-caused-by-russias-war-against-ukraine-continues-more-than-15-million-people-need-help.pdf>.

56. Волянська А. Психологічні виклики ветеранів: психотерапевт розповів, який етап адаптації до цивільного життя є найскладнішим [Електронний ресурс] / А. Волянська. — УНН, 27.09.2024. — 17:08. — Режим доступу: <https://unn.ua/news/psykholohichni-vyklyky-veteraniv-psykhoterapevt-rozpoviv-yakiy-etap-adaptatsii-do-tsyvilnoho-zhyttia-ye-naiskladnishym>.
57. Алохінссон А. Маємо навчитися жити в країні, що воює завжди: інтерв'ю з військовим та волонтером Денисом Євдокименком [Електронний ресурс] // Lyuk.media. — 2023. — Режим доступу: <https://lyuk.media/people/denys-yevdokimenko/>.
58. Медведенко Л. Стан психічного здоров'я військовослужбовців значно гірший, ніж серед решти населення [Електронний ресурс] // ArmyInform. — 28.02.2023. — Режим доступу: <https://armyinform.com.ua/2023/02/28/stan-psyhichnogo-zdorovya-vijskovosluzhbovcziv-znachno-girshyj-nizh-sered-reshty-naselennya/>.
59. Мукутун К. Це — війна. І те, як ти будеш реагувати на виклики та стреси, визначає наскільки ти будеш ефективним для підрозділу: інтерв'ю з парамедиком на передовій [Електронний ресурс] // VeteranMedia. — 2023. — Режим доступу: <https://veteranmedia.org/cze-vijna-i-te-yak-ty-budesh-reaguvaty-na-vyklyky-ta-stresy-vyznachaye-naskilky-ty-budesh-efektyvnym-dlya-pidrozdil-intervyu-z-paramedykom-na-peredov/>.
60. The Russian-Ukrainian War as a Factor in the Transformation of Female Military Servicemembers' Value Orientations [Електронний ресурс] // ResearchGate. — 2024. — Режим доступу: <https://www.researchgate.net/publication/390771132>.
61. Михайлишина Д., Самойлюк М., Томіліна М., Мироненко О., Левченко Є. Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення [Електронний ресурс] // Sapiens. — 12.03.2024. — Режим доступу: https://www.sapiens.com.ua/publications/socpol-research/311/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82_%D0%B1%D1%96%D0%B6

%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96_3%D1%85%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D1%8F_%D0%A6%D0%95%D0%A1.pdf.

62. Survivor Syndrome: Ukraine Refugees Cope With Guilt Of Fleeing War [Електронний ресурс] // NDTV. — 10.07.2023. — Режим доступу: <https://www.ndtv.com/world-news/survivor-syndrome-ukraine-refugees-cope-with-guilt-of-fleeing-war-4194404>.

63. Bistas K., Grewal R. The Intricacies of Survivor's Guilt: Exploring Its Phenomenon Across Contexts [Електронний ресурс] // Cureus. — 21.09.2023. — DOI: 10.7759/cureus.45703. — Режим доступу: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10590163/>.

64. Київський міжнародний інститут соціології. Дослідження громадської думки для консультативної місії ЄС в Україні [Електронний ресурс] // KIIS. — Вересень 2023. — Режим доступу: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20231026_r/AReport_PublicSurvey_EUAM_sept2023_ukr_public.pdf.

65. Kurapov A., Kalaitzaki A., Keller V., Danyliuk I., Kowatsch T. The Mental Health Impact of the Ongoing Russian-Ukrainian War 6 Months after the Russian Invasion of Ukraine [Електронний ресурс] // Frontiers in Psychiatry. — 27.07.2023. — DOI: 10.3389/fpsyt.2023.1134780. — Режим доступу: <https://www.frontiersin.org/journals/psychiatry/articles/10.3389/fpsyt.2023.1134780/full>.

66. Buchcik J., Kovach V., Adedeji A. Mental Health Outcomes and Quality of Life of Ukrainian Refugees in Germany [Електронний ресурс] // Health and Quality of Life Outcomes. — 09.03.2023. — DOI: 10.1186/s12955-023-02101-5. — Режим доступу: <https://hqlo.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12955-023-02101-5>.

67. Шевченко С.Л. Українські війсьні мігранти – мотивації, очікування, прагнення та інші напрями соціологічного осмислення [Електронний ресурс] //

Український соціум. — 2023. — № 4 (87). — С. 69–84. — Режим доступу: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2024/01/69_84_No-4-87_2023_ukr.pdf.

68. Кітчак Н. Ю. та ін. Розуміння національної ідеї українцями... : тези доп. / XXIV Міжнар. наук.-практ. конф. (17–19.06.2024). — Рим : Modern technologies among us, 2024. — С. 360–362.